

SKALOWOWIE/SZALWEŃCZYCY – ELEMENT BAŁTYJSKI W ORGANIZACJI MILITARNEJ WŁADZTWA ZAKONU NIEMIECKIEGO W PRUSACH*

Streszczenie. Artykuł dotyczy stworzonego przez zakon niemiecki na północno-wschodnich obrzeżach Prus osadnictwa militarnego autochtonicznych Skalowów. Niemal dwie dekady po zniszczeniu skalowskiej wspólnoty plemiennej, w latach dziewięćdziesiątych XIII stulecia zakon niemiecki osadził pewną część wojowników skalowskich niedaleko Ragnety, tworząc tym samym istotne narzędzie militarne, które znacząco zwiększało jego potencjał militarny w tym rejonie. W tekście została omówiona historia Skalowów/Szalweńczyków od końca XIII aż po

---

* Niniejszy artykuł powstał w związku z realizacją projektu badawczego pt. *Słownik historyczno-geograficzny Prus w średniowieczu i u progu epoki wczesnonowożytnej*, t. 1: *Prusy Dolne*, t. 2: *Warmia*, finansowanego przez Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (Nr 0151/NPRH5/H11/84/2017) w latach 2017–2025.

Artykuł jest tłumaczeniem tekstu niemieckojęzycznego pt. *Schalauer – ein baltisches Element in der militärischen Organisation der Herrschaft des Deutschen Ordens in Preußen*, który został w 2023 r. skierowany do druku w tomie zbiorowym serii „Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens” pod redakcją László Pósaána. Nie wprowadzono żadnych merytorycznych zmian do tekstu pierwotnego.

W niniejszej wersji polskojęzycznej rozrózniono dwa etnonimy, które w języku niemieckim oddawane są za pomocą jednego terminu „Schalauer”. Mianowicie członkowie społeczności plemiennej zamieszkującej do lat siedemdziesiątych XIII stulecia krainę Skalowie (*Scalovia*) określani są zgodnie z dotychczasową tradycją nazewniczą mianem „Skalowów”, podczas gdy ich potomków funkcjonujących w kolejnych dekadach już poza dawnymi, zniszczonymi formami plemiennymi, a włączonych do nowych struktur władztwa zakonu niemieckiego, opisano terminem „Szalweńczycy” wyprowadzonym z niemieckiej wersji etnonimu oznaczającego ‘Skalowów’. Ów neologizm wprowadziłem już w opublikowanej w 2013 r. książce, cf. K. KWIAŃKOWSKI, *Zakon niemiecki jako „corporatio militaris”, cz. 1: Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)*, *Dzieje Zakonu Niemieckiego*, t. 1, Toruń 2012, s. 434–449. Moją intencją było i jest terminologiczne uchwycenie i oddanie przemian, jakie następowały wśród zbiorowości staropruskich autochtonów, które w okresie krzyżackim podlegały przemianom idącym

drugą ćwierć XV w. Przeanalizowane zostały przemiany osadnicze, jakim podlegali Szalweńczycy, najpierw skoncentrowani w 1292/1293 r. w Schalauerburgu, a następnie po 1365/1369 r. przy zamkach w Ragnecie, Splitter, Neuhaus i Tylży. Omówiono także próby ich rozsiedlenia po kraju, które podejmował zakon niemiecki. W dalszej kolejności podjęto problematykę liczebności Szalweńczyków i czynników jej spadku w pierwszej ćwierci XV w. Szczegółowej analizie poddane zostały relacje wojowników szalweńskich względem zakonu niemieckiego, jak również formy ich stałego utrzymywania przez korporację zakonną oraz różnorodne postacie mniej lub bardziej regularnego wspierania ze strony braci zakonnych. W tak zarysowanym kontekście przedstawione zostały różnorodne funkcje militarne, jakie wojownicy szalweńscy spełniali w strukturach militarnych władztwa pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego, zaczynając od transportu korespondencji, przez służbę w charakterze przewodników, wykonywanie akcji wywiadowczych, pełnienie straży na obszarach tzw. Wielkiej Puszczy w prusko-żmudzko-litewskiej strefie przejściowej, działania łupieżcze (tzw. struteria), kończąc na wspieraniu załogi zamku zakonnego w Ragnecie i udziale w wyprawach wojennych Zakonu, gdzie Szalweńczycy bądź wchodzili w skład kontyngentu ragneckiego, bądź też tworzyli odrębny zastęp. Aczkolwiek grupy wojowników szalweńskich z pewnością nie miały charakteru dominującego komponentu w strukturach militarnych władztwa zakonu niemieckiego w Prusach, to jednak z uwagi na swoją bliskość względem nadniemieńskiego obszaru działań wojennych i znakomitą znajomość tamtejszych warunków terenowych i militarnych, znacząco zwiększały wydajność działań militarnych Zakonu w długiej wojnie z Litwą, trwającej od końca XIII do początków XV stulecia.

Słowa kluczowe: średniowiecze, wojskowość, Prusy, zakon niemiecki, zamki, Skalowowie/Szalweńczycy

Od czasów badań Reinharda Wenskusa w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.¹ w nowoczesnej historiografii pruskiej, jak i tej dotyczącej zakonu niemieckiego, uzmysłowiono sobie powoli, że władcza obecność Zakonu w Prusach, która po 1230 r. rozwinęła się w rozmaitych wymiarach, nie była oparta wyłącznie na przybyszach (germańskiej głównie proveniencji). Dziś nie ma już

---

w kierunku akulturacji do nowej społeczności etnicznej złożonej z elementów pochodzenia bałtyjskiego, germańskiego i słowiańskiego. Tę nową społeczność zarówno w polszczyźnie, jak i w niemieczyźnie odróżniono z biegiem czasu nazewniczo od ludności autochtonicznej, określając ją mianem „Prusaków” (*Preußen*) w odróżnieniu od bałtyjskich ‘Prusów’ (*Prußen, Pruzzen*). Analogiczny zabieg przeprowadziłem zatem w odniesieniu do Skalowów → Szalweńczyków, zdając sobie sprawę, że kulturowe przemiany również w tym partykularnym przypadku następowały stopniowo.

¹ Cf. R. WENSKUS, *Die gens Candein. Zur Rolle des preußischen Adels bei der Eroberung und Verwaltung Preußens*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1961, Bd. 10, H. 1, s. 84–103 (reprint [w:] IDEM, *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*, hrsg. v. H. PATZE, Sigmaringen 1986, s. 435–454); a przede wszystkim IDEM, *Der deutsche Orden und die nicht-deutsche Bevölkerung des Preußenlandes mit besonderer Berücksichtigung der Siedlung*, [w:] *Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, hrsg. v. EIUDEM, Sigmaringen 1975, Vorträge und Forschungen, Bd. 18, s. 417–438 (reprint [w:] IDEM, *Ausgewählte Aufsätze*, s. 353–374).

żadnych wątpliwości, iż w rozbudowie władztwa zakonnego w tym kraju partycypowali autochtoni bałtyjskiego pochodzenia. Najnowsze badania nad rozmaitymi aspektami tego fenomenu pozwalają ten obraz poszerzyć, doprecyzować i być może także zniuansować², nie podważają jednak ogólnego wyobrażenia. O ile Reinhard Wenskus wskazywał w swoich studiach głównie na aspekty osadnicze i społeczne funkcjonowania pruskiej ludności autochtonicznej, o tyle w podjętych niemal w tym samym czasie studiach archeologów-bronizowców i innych mediewistów zwrócono uwagę na kulturowe interakcje, które zachodziły w odniesieniu do spraw militarnych w kraju pruskim w XIII–XIV stuleciu. Przy tym badano dokładniej bałtyjskie wpływy na zakon niemiecki w zakresie uzbrojenia tudzież hodowli koni. Jako przykłady można tu przywołać pawężkę (tj. pawęż jeździecką), tzw. pruski hełm, tzw. hełm spiczasty, *pekilhube*, sulicę bądź szweiki (małe konie zaprzęgowe i wierzchowe), które były analizowane przez Andrzeja Nadolskiego, Svena Ekdahla i Andrzeja Nowakowskiego³.

² Cf. m.in.: G. BIAŁUŃSKI, *Studia z dziejów rycerskich i szlacheckich rodów pruskich (XIII–XVI wiek)*, cz. 1, Olsztyn 2012, Monumenta Literaria Prussiae, Seria C: Monografie, t. 3; IDEM, *Bando – pleban pasłęcki. Przyczynek do kariery Prusów w państwie zakonu krzyżackiego*, [w:] *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Z. JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW, I. MAKARCZYK, Olsztyn 2006, s. 52–59; IDEM, *Prus Waple. Przyczynek do udziału Prusów w kolonizacji krzyżackiej*, „Masovia” 2010, t. 13, s. 37–42; IDEM, *Uwagi o karierze Prusów w państwie krzyżackim*, „Studia z Dziejów Średniowiecza” 2015, t. 19, s. 15–26; A. DOBROSIELSKA, *Opór – oportunizm – współpraca. Prusowie wobec zakonu krzyżackiego w dobie podboju*, Olsztyn 2017, Monumenta Literaria Prussiae, Seria C: Monografie, t. 7; EADEM, *Uwagi o udziale Jaćwiegów w kolonizacji krzyżackiej*, „Pruthenia” 2010, t. 5, s. 113–131; EADEM, *Uwagi o współpracy Prusów z zakonem krzyżackim w dobie podboju (1233–1283)*, „Rocznik Działdowski” 2014, t. 9 (Wydanie jubileuszowe z okazji 670-lecia nadania praw miejskich), s. 81–99.

³ A. NADOLSKI, *Niektóre elementy balto-słowiańskie w uzbrojeniu i sztuce wojennej Krzyżaków*, „Pomorania Antiqua” 1974, t. 5, s. 165–172; IDEM, *Influence balto-slaves dans l’armement des Chevaliers Teutoniques*, [w:] *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, Bd. 3, Berlin 1974, s. 33–36; IDEM, *Die Forschungen über die Bewaffnung des Deutschen Ordens und seiner Gegner in Ostmitteleuropa*, [w:] *Werkstatt des Historikers der mittelalterlichen Ritterorden. Quellkundliche Probleme und Forschungsmethoden*, hrsg. v. Z.H. NOWAK, Toruń 1987, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica, Bd. 4, s. 49–63; IDEM, *Remarques sur l’art. Militaire de l’Ordre Teutonique aux temps de la bataille de Grunwald (Tannenberg)*, [w:] *Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter*, hrsg. v. Z.H. NOWAK, Toruń 1991, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica, Bd. 6, s. 19–27; M. GŁOSEK, A. NOWAKOWSKI, *Średniowieczna przyłbica z Muzeum Okręgowego w Toruniu. Przyczynek do znajomości bałtyjskiego uzbrojenia ochronnego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 1, s. 53–60; A. NOWAKOWSKI, T.H. ORŁOWSKI, *Dwa przedstawienia uzbrojenia bałtyjskiego w średniowiecznej plastyce figuralnej z ziem polskich*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1984, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 136, Archeologia, z. 8, s. 83–95;

Fenomen udziału bałtyjskich autochtonów w kształtowaniu spraw militarnych (wojskowości) w Prusach od drugiej ćwierci XIII wieku wykracza jednakże daleko poza wymiar materialny, techniczne zapożyczenia, lokalnie dopasowane sposoby prowadzenia walki czy też regionalną hodowlę zwierząt. Dotyczy on bowiem również organizacji aktywności militarnej zakonu niemieckiego, a przy tym także struktur militarnych, w których się owa aktywność rozgrywała. Nie chodzi w żadnym razie o nowe tudzież dotychczas nieznanne tematy – wystarczy przywołać tu starsze badania Johanna Voigta⁴, Lothara Webers⁵, późniejsze publikacje Carla A. Lückeratha⁶, Friedricha Benninghova⁷ oraz Svena Ekdahla⁸,

---

A. NOWAKOWSKI, *Przyczynki do poznania tak zwanej zbroi mazowieckiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1973, R. 21, nr 2, s. 289–297; IDEM, *Jeszcze o genezie pawęży (Uwagi na marginesie książki A. N. Kirpičnikova)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 1, s. 111–115; IDEM, *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w.*, Łódź 1980, Acta Archaeologica Lodziensia, nr 29, oraz wersja anglojęzyczna: *Arms and armour in the medieval Teutonic Order's State in Prussia*, Łódź 1994, Studies on the History of Ancient and Medieval Art of Warfare, vol. II; IDEM, *New Studies on Arms and Armour in Teutonic Prussia, the Present State and the Perspectives*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae” 1992, fasc. 5, s. 83–89; L. KAJZER, P.A. NOWAKOWSKI, *Arms and Armour in the Castles of North-Eastern Poland*, [w:] *Castella Maris Baltici*, Bd. 5, Rudkøping 2001, Archaeologia Medii Aevi Finlandiae, Bd. 6, s. 81–90; S. EKDAHL, *Das Pferd und seine Rolle im Kriegsführung des Deutschen Orden*, [w:] *Das Kriegswesen der Ritterorden*, s. 29–47; IDEM, *Horses and Crossbows: Two Important Warfare Advantages of the Teutonic order in Prussia*, [w:] *The Military Orders*, vol. 2: *Welfare and Warfare*, ed. H. NICHOLSON, Aldershot 1998, s. 119–151.

⁴ J. VOIGT, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 3: *Die Zeit vom Frieden 1248 bis zur Unterwerfung der Preussen 1283*, Königsberg 1828, s. 420–443.

⁵ L. WEBER, *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 612, 614, 615, 622.

⁶ C.A. LÜCKERATH, *platendinst*, [w:] *Preußische Landesgeschichte. Festschrift für Bernhart Jähnig zum 60. Geburtstag*, hrsg. v. U. ARNOLD, M. GLAUERT, J. SARNOWSKY, Marburg 2001, Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 22, s. 205–217.

⁷ F. BENNINGHOVEN, *Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398–1408*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1964, Jg. 13, H. 3, s. 421–477; IDEM, *Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1970, Jg. 19, H. 4, s. 631–651; IDEM, *Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preußisch-livländischen Deutschordenstaat*, [w:] *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, hrsg. v. H. PATZE, Sigmaringen 1976, Vorträge und Forschungen, Bd. 19, Tl. 1, s. 565–601.

⁸ Obok publikacji przywołanych w przyp. 3 *cf.* S. EKDAHL, *Über die Kriegsdienste der Freien im Kulmerland zu Anfang des 15. Jahrhunderts*, „Preußenland” 1964, Jg. 2, Nr. 1, s. 1–14; IDEM, *Warfare: The Baltic Crusades*, [w:] *The Crusades. An Encyclopedia*, ed. A.V. MURRAY, vol. 4 (Q–Z), Santa Barbara–Denver–Oxford 2006, s. 1241–1249.

a wreszcie najnowsze studia Grischy Vercamera⁹, Andrzeja Gierszewskiego¹⁰ i moje¹¹. Stąd też w dalszych badaniach nie chodzi bynajmniej o powtarzanie dotychczasowych wyników, ale z jednej strony o pogłębioną analizę wielu zagadnień szczegółowych, które dotychczas nie były podejmowane, z drugiej zaś o nowe interpretacje znanych problemów, które umożliwiłyby adekwatne ich umiejscowienie w całokształcie fenomenu obecności militarnej zakonu niemieckiego w kraju pruskim.

Jedną z takich kwestii szczegółowych stanowi problematyka Skalowów/Szalweńczyków w strukturach militarnych władztwa Zakonu w Prusach. Temat Szalweńczyków był do niedawna podejmowany wyłącznie w jego historyczno-osadniczych aspektach, mianowicie w badaniach Getrud i Hansa Mortensenów w latach dwudziestych i trzydziestych XX w.¹² W mojej opublikowanej przed

---

⁹ G. VERCAMER, *Man darf die schlafenden Hunde nicht wecken. Die militärische, soziale und politische Bedeutung der Freien im östlichen Ordensland Preußen für den Deutschen Orden*, [w:] *Beiträge zur Militärgeschichte des Preussenlandes von der Ordenszeit bis zum Zeitalter der Weltkriege*, hrsg. v. B. JÄHNIG, Marburg 2010, Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 25, s. 53–74; IDEM, *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte der Komturei Königsberg in Preußen (13.–16. Jahrhundert)*, Marburg 2010, Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 29; IDEM, *Die Freien im Deutschordensland Preußen als militärischer Rückhalt Ende des 14. – Anfang des 15. Jahrhunderts*, [w:] *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter*, hrsg. v. W. PARAVICINI, R. PETRAUSKAS, G. VERCAMER, Wiesbaden 2012, Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 26, s. 175–189.

¹⁰ A. GIERSEWSKI, *Organization of Teutonic Military Infrastructure on Curonian Spit from 1283 A.D. up to 1525 A.D.*, „Acta Historica Universitatis Klaipediensis” 2007, vol. 15, s. 9–24; IDEM, *Czy Litwa miała wpływ na logistykę krzyżacką w rejonie komturii kłajpedzkiej?*, [w:] *Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XIII–XVI w.)*, red. A. KOŁODZIEJCZYK, R. KUBICKI, M. RADOCH, Olsztyn–Gdańsk 2014, s. 215–226.

¹¹ K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 352–359, 366–397, 434–449; IDEM, *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230–1525 (korporacja, jej pruskie władztwo, zbrojni, kultura wojny i aktywność militarna)* (przy współpr. M. MOLENDY), Toruń 2016, Dzieje Zakonu Niemieckiego, t. 3, s. 110–111, 114, 116, 182–183, 187–189, 191; także IDEM, *Kulturelle Bedingungen der militärischen Aktivität im Spätmittelalter: der Fall des Preußen(landes) unter der Herrschaft des Deutschen Ordens* (I), „Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders” 2013, vol. 18, s. 105–180; IDEM, *Das Preußenland als (Grenz-)Raum des Kulturtransfers und der Kulturbegegnung*, [w:] *Grenzüberschreitende Biographien zwischen Ost- und Mitteleuropa. Wirkung, Interpretation, Rezeption, Mittel-Osteuropa*, hrsg. v. T. WEGER, Oldenburg 2009, Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas, Bd. 12, s. 313–344.

¹² G. HEINRICH-MORTENSEN, *Beiträge zu den Nationalitäten- und Siedlungsverhältnissen von Pr.-Litauen*, Königsberg 1921 (Diss.), druk: Berlin 1927; H. & G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des*

10 laty w języku polskim dysertacji zostały bliżej potraktowane aspekty militarne owej problematyki¹³. Tym samym w niniejszym artykule chodzić będzie o przedstawienie wyników ówczesnych studiów, jak i późniejszych, uzupełniających badań nad Szalweńczykami. W dalszej kolejności zostaną zatem podjęte kwestie pochodzenia grup szalweńskich w okresie zakonnym (krzyżackim), ich liczebność, struktura społeczna, ich relacje względem zakonu niemieckiego, funkcje militarne i znaczenie w militarnych strukturach władztwa zakonnego. Natomiast skomplikowane i niejasne okoliczności zaniku Szalweńczyków w drugiej ćwierci XV wieku muszą zostać pozostawione do analizy w odrębnym studium.

Podczas wypraw wojennych, które miały miejsce *ca* 1275–1276 r., a być może trwały nawet do 1278 r. i z *ca* półwiecznej perspektywy czasowej zostały przez kronikarza Petera von Dusburg opisane jako *bellum Scalavitarum*, zakon niemiecki zlikwidował wspólnotę plemienną zachodniobałtyjskich Skalowów, która do tego czasu zamieszkiwała tereny po obu stronach dolnego Niemna (lit. *Nemunas*, niem. *Memel*). Szczegółowy przebieg wydarzeń nie jest znany. Dusburgowa kronika, jak również jej współczesne średnio-górno-niemieckie rymowane tłumaczenie autorstwa Nikolausa von Jeroschin nie zawierają żadnej detalicznej dokumentacji przebiegu wojny między zakonem niemieckim a pruskimi autochtonami. Opierając się na narracji Petera von Dusburg, można przyjmować, że wojska Zakonu podczas kilku kampanii wojennych zdobyły grody Skalowów oraz spustoszyły i spaliły inne ich osiedla¹⁴. Część ludności została

---

nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhundert, Tl. 2: *Die Wildnis im östlichen Preußen, ihr Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung*, Leipzig 1938, Deutschland und der Osten, Bd. 8.

¹³ K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 434–445; IDEM, *Wojska...*, s. 116, 212, 218, 288, 332, 473, 481; IDEM, *Wstęp historycznomilitarny*, [w:] WIGAND von MARBURG, *Cronica nova prutenica* (dalej: WIGAND), oprac. S. ZONENBERG, K. KWIATKOWSKI, Toruń 2017, s. 66.

¹⁴ *Petri de Dusburg Chronicon terre Prusie* (dalej: Dusburg), hrsg. v. M. TÖPPEN, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordenshererschaft* (dalej: SRP), hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 1, Leipzig 1861, pars III, cap. 180–188, s. 133–135; *cf.* także: *Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin* (dalej: Jeroschin), hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] SRP I, w. 16003–16400, s. 488–492; do tego m.in.: J. VOIGT, *op. cit.*, s. 337–342; A.L. EWALD, *Die Eroberung Preussens durch die Deutschen*, B. IV: *Die große Erhebung der Preussen und die Eroberung der östlichen Landschaften*, Halle/Salle 1886, s. 191–197; W. URBAN, *The Prussian Crusade*, Chicago 2000, s. 339–341; Ł. OKULICZ-KOZARYN, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997, s. 410–412 (jednak bardzo nieprecyzyjnie); ponadto sumarycznie: K. LOHMEYER, *Geschichte von Ost- und Westpreussen*, Bd. 1: *Bis 1411*, Gotha ³1908 Allgemeine Staatengeschichte, 3. Abt.: Deutsche Landesgeschichte, Nr. 1, s. 143–144; K. GÓRSKI, *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*,

zabita w walce, inną część uprowadzono jako brańców. W rezultacie militarnego nacisku Zakonu niektórzy Skalowowie zdecydowali się wywędrować na obszary litewskie tudzież czarnoruskie¹⁵. Niektórzy wodzowie wraz z krewnymi i wspólnotami domowymi (*cum omni domo et familia sua, mit irn gesündin alênzilin*) poddali się Zakonowi¹⁶. Z Dusburgowej narracji wypada wnioskować, że wraz z pospolitą ludnością skalowską zostali oni przesiedleni w nieznane bliżej części Prus¹⁷. Cała *Scalovia* (Skalowia) pozostała, wedle mniemania Dusburga, na wiele lat wyludniona¹⁸. W ten sposób wspólnota plemienna Skalowów została zniszczona, ale sami Skalowowie nie przestali istnieć. Początkowo, po wspomnianych akcjach militarnych Zakonu nie nastąpiły żadne działania, które miałyby na celu stworzenie punktów oparcia dla stałej obecności braci zakonnych w tych

---

Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 49; G. LABUDA, *Entstehung und Entwicklung des Deutschordensstaates in Preussen*, [w:] M. BISKUP, G. LABUDA, *Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Wirtschaft–Gesellschaft–Staat–Ideologie*, Osnabrück 2000, Klio in Polen, Bd. 6, s. 207.

¹⁵ Cf. J. OCHMAŃSKI, *Skolwa i Borcie. Zachodniobałtyckie osadnictwo na Litwie średniowiecznej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Prace na VII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Warszawie 1973*, red. J. BARDACH, T. CIEŚLAK, W. HENSEL, Warszawa 1972, Seria 4: Historia, s. 83–84; IDEM, *Obcoetniczne osadnictwo na Litwie w XIII i XIV wieku*, [w:] IDEM, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 70–73 (aczkolwiek badacz ten migrację skalowską/szalweńską nie do końca właściwie kładzie dopiero na czas przed 1364 r.); G. BIAŁUŃSKI, *Drogi zaniku Prusów (XII–XVII w.)*, „Studia Angerburgica” 2002, t. 7 (*Obcy wśród obcych – swojacy wśród swoich. Materiały z konferencji – Węgorzewo, 16 listopada 2002 r.*), s. 8–9; IDEM, *Emigracja Prusów w XI–XIV wieku*, „Pruthenia” 2008, t. 3, s. 54, 56–57; wcześniej również G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 28–29.

¹⁶ Dusburg, pars III, cap. 188, s. 135: „Postquam ergo pociores terre hujus domini scilicet Surbancz, Swisdeta et Surdeta viderunt sibi deum terribiliter offensum, et fratribus miro modo propicium, non audentes ultra divine potencie resistere, ad cristianos, relicta paterna hereditate, successive cum omni domo et familia sua secesserunt” (~ Jeroschin, w. 16369–16389, s. 492); cf. J. VOIGT, *op. cit.*, s. 341; A.L. EWALD, *op. cit.*, s. 197.

¹⁷ Cf. przyp. 16. Według wczesnonowożytnej kroniki Caspara Schütza kobiety i dzieci Skalowów, którzy bronili się w grodzie Ramige, po jego zdobyciu przez wojsko zakonu niemieckiego zostali przesiedleni na Sambię i do Nadrowii, cf. C. SCHÜTZ, *Historia rerum Prussicarum* (dalej: SCHÜTZ), Zerbst 1592, k. 46^v: „Es waren in der Besatzung über zwey tausend Man, welche alle durchs Schwerd und Pfeil hingerichtet, Weiber und Kinder aber auff Samland und Natangen hin und wider verschickt, und die Festung in Brand gesteck ward”; także SCHÜTZ, k. 47^r: „Weil aber das Land fast allenthalb verwüstet, wurden sie [tj. Skalowowie – K.K.] mit iren Heusern und Freundschaft mehrern theils auff Samland verteilet (...)”; cf. również J. VOIGT, *op. cit.*, s. 341–342; A. von KOTZEBUE, *Preußens ältere Geschichte*, Bd. 2, Riga 1808, s. 49; H. & G. Mortensen, *op. cit.*, s. 96.

¹⁸ Dusburg, pars III, cap. 188, s. 135: „Sicque terra illa fuit sine habitatore multis annis” (~ Jeroschin, w. 16398–16400, s. 492); także SCHÜTZ, k. 47^v; cf. G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 29; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 96; K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 434.

okolicach¹⁹. Ci ostatni przez ponad jedną dekadę w ogóle nie kontrolowali obszarów *Scalovii*. Stąd też o podboju krainy Skalowów przed 1283 r., który zgodnie z ustylizowaną narracją Dusburga²⁰ został powszechnie zaakceptowany przez krytyczną historiografię pruską, nie może być mowy. Dopiero wiosną 1289 r. kierownictwo zakonne, z mistrzem krajowym pruskim Meinhardem von Querfurt na czele, podjęło pierwszą militarną akcję w celu wzniesienia stałej bazy militarnej na tych terenach i tym samym uzyskania realnej i nieprzerwanej kontroli nad krainą. Zbudowany wówczas zamek Landeshut²¹, później przemianowany wedle lokalnego bałtyjskiego uzusu językowego na Ragnetę (niem. Ragnit)²², był nie tylko najbardziej oddaloną i tym samym najbardziej odseparowaną siedzibą konwentu w kraju pruskim – 62 km w linii prostej do najbliższego domu konwentualnego, którym był wówczas prawdopodobnie zamek w Labiawie (niem. Labiau), ale także stanowił najdalej na wschód i północny wschód wysunięty punkt umocniony pruskiej gałęzi Zakonu (do roku 1313). Poza tym, w związku ze wspomnianym wyludnieniem Skalowii zamek ów był pozbawiony zaplecza osadniczego, co znacząco utrudniało jego utrzymywanie i funkcjonowanie. Był to wówczas jedyny taki przypadek domu konwentualnego w Prusach.

Wydaje się, że mając na uwadze owe trzy aspekty, kierownictwo zakonne podjęło decyzję o militarnym wzmocnieniu Landeshutu/Ragnety. W 1292 bądź

¹⁹ K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 434.

²⁰ Dusburg, pars III, cap. 221, s. 146 (~ Jeroschin, w. 18296–18323, s. 514); tak też SCHÜTZ, k. 52^r; odnośnie do tego cf. D. PREKOP, *Wojna zakonu krzyżackiego w Litwie w latach 1283–1325*, Toruń 2004, s. 53.

²¹ Dusburg, pars III, cap. 235, s. 151 (~ Jeroschin, w. 18968–19007, s. 523–524); również: *Annales Pelplinenses* (dalej: APeP.), hrsg. v. M. TÖPPEN, [w:] SRP I, s. 271; *Kurze preussische Annalen 1190–1337* (dalej: KPA), hrsg. v. E. STREHLKE, SRP, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 3; *Chronica terrae Prussie 1029–1450* (dalej: ChTP), hrsg. v. E. STREHLKE, SRP III, s. 469; *Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie* (dalej: CSEGP), hrsg. v. M. TÖPPEN, SRP I, cap. 3, s. 280; *Die Aeltere Hochmeisterchronik* (dalej: ÄHMCh), bearb. v. M. TÖPPEN, SRP III, cap. 113, s. 581; odnośnie do tego cf. D. PREKOP, *op. cit.*, s. 64–65 (tu starsze publikacje); także K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 435.

²² Dusburg, pars III, cap. 235, s. 151 (~ Jeroschin, w. 18985–18995, s. 523); S. JÓZWIĄK, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – Przekształcenia – Kompetencje*, Toruń 2001, s. 61, przyp. 228; J. VOIGT, *Geschichte Preussens*, Bd. 4: *Die Zeit von der Unterwerfung der Preussen 1283 bis zu Dietrich von Altenburg Tod 1341*, Königsberg 1830, s. 38–39; R. KRUMBHOLTZ, *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See*, „Altpreußische Monatsschrift” 1889, Bd. 26, s. 240; M. TOEPPEN, *Historisch-comparative Geographie von Preussen. Nach den Quellen, namentlich auch archivalischen*, Gotha 1858, s. 220; D. PREKOP, *op. cit.*, s. 65; K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 434–435.

1293 r., tj. dwa lub trzy lata po jej wzniesieniu, Zakon zbudował w bezpośredniej okolicy, prawdopodobnie *ca* 4,5 km na zachód, nowy punkt umocniony, nazwany *castrum Scalowitarum* tudzież *domus Schalowinorum* (*Schalousche hûs*), który później był znany jako Schalauerburg²³. Nie tylko nazwa własna wskazuje na to, kogo w tej warowni osadzono i wyznaczono do jej obrony. Narracja Petera von Dusburg zawiera informacje o osiedleniu tych Skalowów, wraz z ich żonami i dziećmi, którzy przyjęli religię chrześcijańską²⁴. Pewne przesłanki z późniejszych źródeł skłaniają do hipotezy, iż przynajmniej niektórzy z osadzonych na zamku Skalowów należeli do górnej warstwy społecznej. Dusburg (i Jeroschin) wskazują imiennie trzech owych *pociores hujus terre domini / hôstin hêrn* (*Surbancz, Swisdeta i Surdetta*)²⁵ w kontekście wcześniejszego podporządkowania się władzy zakonnej. Kolejny Skalow, *Girdilo*, który w 1285 r. poprowadził 100 zbrojnych zakonnych przeciwko grodowi Oukaym i w związku z tym powinien być przypisany górnej warstwie w dawnej społeczności Skalowów, został przywołany przez Dusburga w innej jego narracji²⁶. Choć jego pozycja społeczna nie została w kronice określona, trudno przyjmować, by bracia zakonnicy przekazali dowództwo nad grupą 100 zbrojnych w ręce człowieka, który nie dysponowałby umiejętnościami w zakresie kierownictwa militarnego, a do tego nie cieszyłby się społecznym prestiżem. Stąd też jest bardzo prawdopodobne, że niektórzy tego rodzaju skalowscy możni (*pociores, hôstin hêrn*) wraz ze swoimi wspólnotami domowymi (*domus, gesinde*) zostali osiedleni w Schalauerburgu. Kwestia pochodzących z późniejszych źródeł przesłanek na rzecz tej hipotezy zostanie szczegółowo podjęta jeszcze niżej. Z powodu ubóstwa źródeł nie jest możliwe ustalenie, czy Zakon w 1292 lub 1293 r. osadził w Schalauerburgu wszystkich Skalowów, którzy wcześniej zostali przesiedleni do Prus.

²³ Dusburg, pars III, cap. 235, s. 151 (~ Jeroschin, w. 19008–19017, s. 524); KPA, s. 3; APel., s. 271 (datacja na 1293 r.); CSEGP, cap. 3, s. 280; cf. J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 4, s. 39; M. TOEPPEN, *op. cit.*, s. 220; R. KRUMBHOLTZ, *op. cit.*, 1889, Bd. 26, s. 242; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 97; D. PREKOP, *op. cit.*, s. 65 (ze starszymi publikacjami); K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 435.

²⁴ Dusburg, pars III, cap. 235, s. 151: „Non longe post edivifavit castrum Scalowitarum in descensu Memele, ut Scalowite conversi ad fidem Cristi ibidem habitarent” (~ Jeroschin, w. 19008–19017, s. 524: „Doch nicht ubir lanc darnâch / man den meistir abir sach / mit volke nemin dar dî vart / und dî Memil niddirwart / bûwin einer vestin clûs, / dî heizit daz Schalousche hûs, / darûfe dî Schalouwin / mit kindin unde vrouwin / ir wonunge pflâgin / habin in den tagin”).

²⁵ Cf. wyżej, przyp. 16.

²⁶ Dusburg, pars III, cap. 226, s. 148 (~ Jeroschin, w. 18618–18649, s. 518); cf. J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 4, s. 18–19; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 96, przyp. 408; także D. PREKOP, *op. cit.*, s. 57–58 (tu inne starsze publikacje).

Wzmianki Dusburga (i Jeroschina) o *preurbium* (*vorhúis*) przy Schalauerburgu w 1293 r.²⁷, które należy utożsamiać z położonym tam w 1295 r. *suburbium* (*vorhús*)²⁸, wskazują na istnienie dwuczłonowego założenia osadniczego, w którym zapewne tylko drewniano-ziemny zamek miał wówczas charakter warowny. Tylko bowiem ów zamek przetrwał dwa najazdy wojsk litewskich książąt. Przetrawanie zamku w obu przypadkach wskazuje na jego znaczący potencjał militarny, który być może przyczynił się również do efektywnej obrony Ragnety. Jeżeli założyć, że *suburbium* było na stałe zamieszkałe przez skalowskich/szalweńskich wojowników wraz z ich rodzinami i sługami (*gesinde*), to należałoby też przyjąć, że sam zamek Schalauerburg służył jako miejsce schronieniowe (niem. *Fliehburg*), bowiem zniszczenia z obu wspomnianych lat nie doprowadziły do upadku grupy skalowskiej/szalweńskiej. Podobne wydarzenia są poświadczone również dla 1315 r., ponownie bez negatywnych oddziaływań na Szalweńczyków, bowiem także w tym roku zamki w Ragnecie i Schalauerburgu przeciwstawiły się litewskim atakom²⁹. Zgodnie z lokalnym wschodnio-średnio-niemieckim uzusem językowym owa szalweńska osada przy Schalauerburgu była określana mianem ‘hackelwerku’³⁰, przy czym pierwsze poświadczenie tego słowa pochodzi z przekazów kronikarskich dotyczących roku 1365³¹. Jeżeli uwzględni się główne znaczenie owego terminu w dialektach średnio-górno-niemieckich, które odnosi się do prostego umocnienia w postaci palisady tudzież częstokołu albo płotu³², wówczas bliskie stanie się założenie, iż

²⁷ Dusburg, pars III, cap. 253, s. 157 (~ Jeroschin, w. 20116, s. 536); cf. J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 4, s. 93 (który błędnie utożsamia Schalauerburg z Tylżą; tak też *ibidem*, s. 39); R. KRUMBHOLTZ, *op. cit.*, 1889, Bd. 26, s. 242–243, przyp. 1 na s. 243; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 97; D. PREKOP, *op. cit.*, s. 76.

²⁸ Dusburg, pars III, cap. 261, s. 160 (~ Jeroschin, w. 20513–20514, s. 541); cf. R. KRUMBHOLTZ, *op. cit.*, 1889, Bd. 26, s. 242–243, przyp. 1 na s. 243; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 97; D. PREKOP, *op. cit.*, s. 81–82; M. RADOCH, *Walki Zakonu Krzyżackiego o Żmudź od połowy XIII wieku do 1411 roku*, Olsztyn 2011, s. 39.

²⁹ Dusburg, pars III, cap. 323, s. 181 (~ Jeroschin, w. 24510–24543, s. 586); cf. J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 4, s. 312–313; R. KRUMBHOLTZ, *op. cit.*, 1889, Bd. 26, s. 248; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 97–98; D. PREKOP, *op. cit.*, s. 129 (z dalszą, starszą literaturą przedmiotu); M. RADOCH, *op. cit.*, s. 44.

³⁰ Cf. F. PFEIFFER, *Die Deutschordenschronik des Nicolaus von Jeroschin. Ein Beitrag zur Geschichte der mitteldeutschen Sprache und Litteratur*, Stuttgart 1854, s. 169; cf. również G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 35, przyp. 3 (poprawnie 4) na s. 80.

³¹ Cf. niżej, przyp. 37.

³² *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Bd. 10 (*H – Juzen*), München 1984, szp. 102 (hasło: *Hackelwerk*) (cf. także wydanie on-line: *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm*

suburbium w Schalauerburgu uzyskało swoją nową nazwę po tym, jak zaczęto je obwarowywać.

Zgodnie z badaniami Gertrud i Hansa Mortensenów w 1307 r. rozpoczął się proces rozdawnictwa dóbr ziemskich na prawie pruskim dla Skalowów/Szalweńczyków na obszarze całej Skalowii. Dla okresu 1307–1360 zachowało się 21 poświadczeń źródłowych nadań ziemskich³³. W przeciwieństwie do praktyki w innych komturiach przywileje (niem. *Handfesten*) były wystawiane wyłącznie przez wielkich mistrzów, co sugeruje znaczenie tej grupy dla zakonu niemieckiego w ciągu całego ponad półwiecza. Mortensenowie wnioskowali na tej podstawie, iż kraina Skalowia po 1307 r. była stopniowo zasiedlana³⁴. Powody ku

---

*und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB?lemid=H00464> (dostęp: 22.08.2023); także *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Bd. 1, Tl. 2 (*gā* bis *hēger*), hrsg. v. A. LASCH, C. BORCHLING, Neumünster 1934, s. 196 (hasło: *hakelwerk*).*

³³ Wszystkie prawne poświadczenia tych nadań zostały skopiowane, najprawdopodobniej z oryginalnych dokumentów w 1393 r., w jednym papierowym skoroszycie w formacie *folio*, który dziś nosi nazwę 'Ordensfoliant 113'; cf. Berlin, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (dalej: GStA PK), XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg) (dalej: XX. HA), Ordensfolianten (dalej: OF) 112, fol. 16^r, 18^r–18^v, 18^v (= edycje, odpowiednio: *Preußisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung* (dalej: PUB), Bd. 1: *Die Bildung des Ordensstaats*, Hälfte 2, bearb. v. A. SERAPHIN, Königsberg/Pr. 1909, Nr. 881, s. 555; Nr. 880, s. 554–555; Nr. 879, s. 554; wszystkie trzy dokumenty z 19 V 1307 r.); fol. 18^r (brakuje edycji w PUB; 28 II 1309 r.); fol. 17^v (= edycja: PUB, Bd. 2: *1309–1335*, Lief. 1: *1309–1324*, hrsg. v. M. HEIN, E. MASCHKE, Königsberg/Pr. 1932, Nr. 58, s. 35; 28 IV 1312 r.); fol. 19^r (= edycja: PUB, Bd. 2, Lief. 2: *1324–1331*, hrsg. v. M. HEIN, Königsberg/Pr. 1935, Nr. 641, s. 428; 23 III 1329 r.); fol. 17^v–18^r (= częściowa edycja: PUB, Bd. 3, Lief. 1: *1335–1341*, hrsg. v. M. HEIN, Königsberg/Pr. 1944, Nr. 66, s. 49; 11 VI 1336 r.); fol. 18^v, 19^v (= częściowe edycje, odpowiednio: PUB, Bd. 3, Lief. 1, Nr. 109, s. 80; Nr. 110, s. 80–81; oba dokumenty z 7 V 1337 r.); fol. 20^v (= edycja: PUB, Bd. 3, Lief. 1, Nr. 150, s. 108–109; 8 III 1338 r.); fol. 16^v–17^r (= edycja: PUB, Bd. 3, Lief. 2: *1342–1345*, hrsg. v. H. KOEPPEN, Marburg 1958, Nr. 652, s. 535–536; 2 VI 1344 r.); fol. 19^v (= edycja: PUB, Bd. 4: *1346–1351*, hrsg. v. H. KOEPPEN, Marburg 1960, Nr. 267, s. 238; 11 XII 1347 r.); fol. 19^v–20^r (= edycja: PUB, Bd. 4, Nr. 430, s. 391–392; 23 VII 1349 r.); fol. 20^r, 21^v (= edycje, odpowiednio: PUB, Bd. 4, Nr. 581, s. 525; Nr. 582, s. 525–526; obydwie dokumenty z 26 V 1350 r.); fol. 21^r–21^v (= edycja: PUB, Bd. 4, Nr. 596, s. 537; 10 VII 1350 r.); fol. 11r (= częściowa edycja: PUB, Bd. 5, Lief. 2: *1357–1361*, hrsg. v. K. CONRAD, Marburg 1973, Nr. 743, s. 421–422; [12 VI 1359 r.]); fol. 17^v (= częściowa edycja: PUB, Bd. 5, Lief. 2, Nr. 746, s. 423; 24 VI 1359 r.); fol. 17^r (= częściowa edycja: PUB, Bd. 5, Lief. 2, Nr. 749, s. 425; 30 VI 1359 r.); fol. 16^r, 16^v (= edycje, odpowiednio: PUB, Bd. 5, Lief. 2, Nr. 888, s. 501; Nr. 889, s. 501; obydwie dokumenty z 9 VI 1360 r.); cf. G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 32–34 (która jednak nie uwzględniła jednego nadania, ostatnie datowała niepoprawnie na 1365 r., zaś trzy kolejne błędnie przypisała Szalweńczykom).

³⁴ G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 30–34; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 99–102; K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 437.

temu są trudne do ustalenia, prawdopodobnie zasiedlanie nowych terenów odpowiadało ogólnemu ruchowi kolonizacyjnemu, który wówczas na zachodnich obszarach Prus był bardzo dynamiczny³⁵. Czy na ową decyzję kierownictwa Zakonu mogły mieć wpływ jakieś problemy w zaopatrywaniu ragnecko-schalauerburskiego kompleksu osadniczego w odpowiednią ilość żywności i potrzebnego wyposażenia, nie sposób stwierdzić. Nie ulega jednak wątpliwości, iż akcja zasiedlania okolicznych terenów dotyczyła jedynie pewnej części grupy szalweńskiej z Schalauerburga. Reszta żyła nadal przy owym zamku, na co wskazują przekazy źródłowe o późniejszych wydarzeniach.

Okres postępującego osiedlania Szalweńczyków został przerwany po około półwieczu, mianowicie *ca* 1365 r. Powodem tego były ofensywne, niszczące wyprawy wojenne litewskich książąt. Już kilka lat przed 1356 r. wojsko litewskie zdobyło i zniszczyło Schalauerburg³⁶. Część Szalweńczyków została wówczas prawdopodobnie przeniesiona do hackelwerku w Ragnecie, gdzie jest poświadczona w 1365 r.³⁷ Już w 1356 r. Schalauerburg został odbudowany³⁸, jednakże rok 1365 przyniósł potężny, pustoszący najazd wojska litewskiego,

³⁵ Cf. K. KASISKE, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preußen bis zum Jahre 1410*, Königsberg i. Pr. 1934, Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 5, s. 9–59; w tej kwestii także W. DŁUGOKĘCKI, *Kolonizacja ziemi chełmińskiej, Prus i Pomorza Gdańskiego do 1410 r.*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. BISKUP, R. CZAJA, Warszawa 2008, s. 200–202; M. BISKUP, *Die Blüte des Deutschordensstaates in Preussen im 14. Jahrhundert*, [w:] G. LABUDA, M. BISKUP, *Die Geschichte des Deutschen Ordens*, s. 316–318.

³⁶ SCHÜTZ, k. 84^r: „(...) das Schalawonische Haus, welchs von den Littawen zerstöret und etliche jar in der aschen gelegen hatte”; cf. J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 5: *Die Zeit vom Hochmeister Ludolf König von Weizau 1342 bis zum Tode des Hochmeisters Konrad von Wallenrod 1393*, Königsberg 1832, s. 113.

³⁷ *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae* (dalej: *Wartberge*), hrsg. v. E. STREHLKE, SRP, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 85: „(...) castrum Schalwitharum in Ragnithen (...)”; *Johanns von Posilge, Officials von Pomesanien Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419)* (dalej: OPChLP), hrsg. v. E. STREHLKE, SRP III, s. 84: „(...) das hachelwerk vor Rangnith (...)”. Obydwie wzmianki potwierdzają umocniony charakter hackelwerku. Szalweńczycy w Ragnecie są poświadczeni w źródłach dla pierwszej dekady XV w. wielokrotnie, cf. GStA PK, XX. HA, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA) 706 ([24 V 1403 r.]); *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409* (dalej: MTB), hrsg. v. E. JOACHIM, Königsberg i. Pr. 1896, s. 487, w. 40 (1408 r.); MTB, s. 538, w. 2–3 (1409 r.); MTB, s. 538, w. 3–4 (1409 r.); MTB, s. 548, w. 18–19 (1409 r.); MTB, s. 548, w. 21–22 (1409 r.); MTB, s. 548, w. 26 (1409 r.).

³⁸ WIGAND, cap. 117, s. 264; SCHÜTZ, k. 84^r; w tej kwestii J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 5, s. 113; M. TOEPPEL, *op. cit.*, s. 220; R. KRUMBHOLTZ, *op. cit.*, 1889, Bd. 26, s. 466; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 98.

w trakcie którego hackelwerk w Ragnecie oraz położone w pobliżu zamki Szalweńczyków w Splitter i Kaustritten (Caustritten) zostały zniszczone³⁹. Z powodu braku późniejszych wzmianek o Schalauerburgu należy również zakładać jego zniszczenie w 1365 r. Niedatowany, najpewniej pochodzący z początku XV w., list komtura ragneckiego potwierdza zrujnowany stan warowni w Schalauerburgu⁴⁰. Odpowiedzią zakonu niemieckiego na litewskie zagrożenie Skalowii było powtórne skoncentrowanie Szalweńczyków, które poświadczono jest w 1369 r.⁴¹ Jak wynika z późniejszych danych źródłowych, zostali oni osiedleni w odbudowanych hackelwerkach w Ragnecie i Splitter⁴², jak również w kolejnym jeszcze hackelwerku przy nowo wzniesionym w 1360 r.⁴³

³⁹ WIGAND, cap. 170, s. 330; Wartberge, s. 85; OPChLP, s. 84–83; *Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410)* (dalej: FTAP), hrsg. v. E. STREHLKE, SRP III, s. 83–84; *Abschnitten aus der Chronik Detmar's von Lübeck* (dalej: Detmar), hrsg. v. E. STREHLKE, SRP III, s. 83–84; vgl. J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 5, s. 175; R. KRUMBHOLTZ, *op. cit.*, 1889, Bd. 26, s. 471; G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 41; H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 101.

⁴⁰ GStA PK, XX. HA, OBA 28169 (niedatowane, ca 1400–1409): „Genediger liber her meister, ewer gnode geruche czu wissen, wi das von dem Schalisschen huze eyn stucke do nedder gevallen ist, und hot meynes herren bisschoffes von der Neyse [tj. biskupa wrocławskiego – K.K.] syner dyner eyn yr vallen iij gutte hengeste czu tode, und woren ouch irvallen wol v knechte, sunder den schelet am leben nicht. Erwardiger liber her meister, ich besorge mich, das das Schalissche haws nicht lange wirt steen und velt is denne do nedder, so besorge ich mich, das das grosen schaden mochte thun”.

⁴¹ PUB, Bd. 6, Lief. 2: 1367–1371, hrsg. v. K. CONRAD, Marburg 2000, Nr. 723, s. 412–413; *cf.* niżej, przyp. 76; w tej kwestii również H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 100; K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 437.

⁴² *Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur älteren Geschichte Preusens aus dem Königl. Geheimen Archiv zu Königsberg nebst Regesten* (dalej: CDP), hrsg. v. J. VOIGT, Bd. 3, Königsberg 1848, Nr. 93, s. 124. Poświadczenia obecności Szalweńczyków w Splitter pochodzą z 1404 (MTB, s. 318, w. 2–3, 11–13: „Iwan Perbans son zur Splitter saczten wir do seibist und kouften im eyn wyp vor 2 m. Item 4 m. vor ½ jar kost. Item 2 ½ m vor 2 sweyken. Item 1 m. vor 1 kaw. Item 3 fird. vor yserwerk. 10 m. 1 fird.”) i 1408 r. (MTB, s. 487, w. 39: „Item 1 m. den Schalwen zur Splitter”). Zamek nie był położony nad Niemnem i nie posiadał żadnej przystani, za czym przesłanką jest wzmianka w „Marienburger Tresslerbuch” o zakupionym w 1404 r. zbożu dla Szalweńczyków w Splitter, które zostało przetransportowane Niemnem i w pierw rozładowane w Ragnecie, *cf.* MTB, s. 318, w. 11–13, 15–16, 17–18: „Dis hat der kompthur den Schalun zur Splitter hulfe gegeben. (...) Item 13 m. 15 scot vor 350 scheffel habir, den scheffel zu 7 firchin. (...) Item 1 m. 4 scot vor frucht, den habir ken Ragnith zu furen”.

⁴³ WIGAND, cap. 124, s. 270: „Inter festa Pasche et Penthecostes magister Wynrikus in multa copia comportata in profectum ordinis novam erexit domum in terra Schalvensi”; *cf.* M. TOEPPEN, *op. cit.*, s. 220. Neuhaus był przez Gertrud Heinrich-Mortensen (*cf.* G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 34–35) identyfikowany z Tylżą, jednak opinia ta jest błędna (*cf.* L. WEBER, *op. cit.*, s. 541; Ch. KROLLMANN, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Ordenslandes Preußen in den Schadenbücher (1411/19)*, Berlin 1919,

zamku Neuhaus⁴⁴. Owe trzy szalweńskie punkty osadnicze, mianowicie Ragneta, Neuhaus i Splitter, tworzyły teraz rozległy kompleks osadniczy, który stanowił zarazem jednolity i zwarty system obronny. Funkcjonował on w 1384 r., co poświadcza narracja oficjała pomezkańskiego⁴⁵. Do tego doszedł później jeszcze jeden punkt umocniony. Najprawdopodobniej z 1408 r. pochodzi pierwsze potwierdzenie obecności Szalweńczyków w hackelwerku przy nowo budowanym wówczas zamku Tylża (niem. Tilsit)⁴⁶. Tymczasem zamku Kaustritten zachowane źródła po 1365 r. już nie wymieniają, podobnie, jak i wyżej omówionego Schalauerburga. Prawdopodobnie krótko przed 1408 r. Zakon podjął prace budowlane w Splitter⁴⁷.

Skoncentrowanie Szalweńczyków po 1365/1369 r. w trzech, zaś od 1408 r. w czterech grupach w okolicach Ragnety nie oznaczało, że wszyscy skalowscy/szalweńscy autochtoni mieszkali w tych punktach osadniczych. Źródła pisane potwierdzają dla okresu po 1365 r. nadania ziemskie dla Szalweńczyków⁴⁸, acz-

---

s. 51), o czym jednoznacznie przekonuje wzmianka o Neuhaus jeszcze w 1409 i 1411 r. (cf. MTB, s. 548, w. 12), kiedy Tylża istniała już odpowiednio od niemal dwóch i czterech lat (cf. poniżej, przyp. 46; oraz Ch. KROLLMANN, *op. cit.*, s. 51) oraz dwie listowne wzmianki, cf. GStA PK, XX. HA, OBA 28158 (19 IX [1408 r.]; datacja według: S. JÓŹWIAK, J. TRUPINDA, *Uwagi na temat sposobu wznoszenia muryowanych zamków krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w końcu XIV – pierwszej połowie XV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2011, nr 2(272), s. 218, przyp. 84): „Ouch als euwer wurdige gnade wol weis, das tzur Tilsith das eyne hachelweg keyn gebuude bynnen der mwren got, dor in sie vlien mochten mit irem gerethe, wers euwern gnaden behelich, zo mochte man tzum Nuwen Huse eyn vyerteil abebrechen und settzen is tzur Tilsith in die mwren”; OBA 28157 ([29 XI 1407 r.]): (...) wen tzum Nuwe Huse und tzur Splitter xiiij pherde sint ober al (...).

⁴⁴ MTB, s. 317, w. 39–41 (1404 r.): „Kompthur zu Ragnith. Desze nochgeschreiben hat der kompthur gesaczt im lande zu Schalun. Merune eynen jungen saczten wir zum Nuwenhuse und goben im eyn wyp mit hulfe”; MTB, s. 399, w. 7–8 (1406): „Item ½ m. den Schalunkynnen vom Nuwenhuse”.

⁴⁵ OPChLP, s. 132: „(...) huser Ragnith, Splittern und Nuwehus (...)”.

⁴⁶ GStA PK, XX. HA, OBA 28158 (19 IX [1408 r.], cf. wyżej, przyp. 43); OBA 28501 (7 II [1408 r.]): „(...) das dy Schalwen von Ragnith und ouch von der Tilzith alczumole vor mir seyn gewest (...)”; odnośnie do budowy zamku cf. J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 6: *Die Zeit des Hochmeisters Konrad von Jungingen, von 1393 bis 1407. Verfassung des Ordens und des Landes*, Königsberg 1834, s. 376; M. TOEPFEN, *op. cit.*, s. 220; S. JÓŹWIAK, J. TRUPINDA, *op. cit.*, s. 215–223, 225–226.

⁴⁷ GStA PK, XX. HA, OBA 28164 (niedatowane, ca 1400–1407 r.): „Erwirdegir liebier her marschalk, uwir irbarkeit geruche czu wissen, also wir [tj. komtur ragnecki – K.K.] uwir irbarkeit leczste geschreiben haben, sulde man das bolwerg und den czun machin czuder Splitter, so muste man hin off senden xx adir xxx man, das hat uns der huskompthur geschrebin, das mans nicht bedurfe und her meynt wol, sulle her die bawde acht tage lenger do obene halden, her welle die arbeit wol vollbrenge”.

⁴⁸ Cf.: GStA PK, XX. HA, OF 112, fol. 11^v, 7^r (= częściowe edycje: PUB, Bd. 6, Lief. 2, Nr 533, s. 302; Nr. 534, s. 302; obydwa dokumenty z 8 V 1367 r.); OF 112, fol. 6^r (= częściowa edycja: PUB,

kolwiek nie są one tak liczne jak w okresie wcześniejszym. Ów kolejny zamiar kierownictwa zakonnego, żeby ponownie osiedlić przynajmniej część trzech tudzież czterech grup szalweńskich w krainie Skalowia, jak również na spacyfikowanej krótko przed 1408 r. Żmudzi, nie został wprowadzony w życie⁴⁹. Powodem tego było powstanie na Żmudzi w 1409 r. i następująca po nim wojna 1409–1411 r., podczas której Skalowia została najpierw w lecie 1410 r.⁵⁰, a następnie dwukrotnie na początku 1411 r.⁵¹ spustoszona przez wojska żmudzko-litewskie. Straty, jakie ponieśli wówczas Szalweńczycy w hackelwerkach w Ragnecie, Tylży,

---

Bd. 6, Lief. 2, Nr. 623, s. 351; 1367 r.; nadanie dla wsparcia już funkcjonującego majątku ziemskiego); OF 112, fol. 6^r (19 VII 1371 r.); OF 112, f. 16^r, 9^v, 5^v, 5^r–5^v, 5^v, 6^r, 7^r, 8^v (= częściowe edycje: PUB, Bd. 6, Lief. 2, Nr. 922, s. 536; Nr 986, s. 568; Nr. 987, s. 569; Nr. 988, s. 569; Nr. 989, s. 569; Nr. 990, s. 569; Nr. 991, s. 570; Nr. 992, s. 570; wszystkie siedem dokumentów z 19 VII 1371 r.); OF 112, fol. 12^r (= częściowa edycja: PUB, Bd. 6, Lief. 2, Nr. 1009, s. 577; 1371 r.); OF 112, fol. 2^r–2^v (15 XI 1372 r.); OF 112, fol. 1^v–2^r (3 XI 1377 r.); OF 112, fol. 21^r (22 VII 1383 r.); GStA PK, XX. HA, Pergament-Urkunden (dalej: Perg.-Urk.), Schiebl. XXXIV, Nr. 13 (25 I 1395 r.); cf. H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 101–102.

⁴⁹ GStA PK, XX. HA, OBA 1201 ([27 VI 1408 r.]); OBA 1012 (= edycja: *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430* (dalej: CEVMDL), pars I, ed. A. PROCHASKA, Cracoviae 1882, *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6 = Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, Nr 23, nr 352, s. 136–137; 10 X [1408 r.], list wielkiego marszałka zakonu niemieckiego do wielkiego mistrza, do którego dodane było zaginione pismo komtura domowego ragneckiego zawierające prośbę o przysłanie zboża na mąkę dla Szalweńczyków, co oznacza, że przynajmniej pewna ich część nadal żyła wówczas w hackelwerkach w okolicach Ragnety): „Ouch sende wir euch hir inne vorslossen der huskomphurs brief von Rangnith, dor inne her beruret, wye das die Schalwen hulfe geren mit brotkorne, was euwer wirdikeit da bey tun wil, das stee tzu euwern gnaden”; w tej kwestii cf. K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 443–444.

⁵⁰ GStA PK, XX. HA, OBA 1318 (27 VI 1410 r.): „Nu schribet [list obecnie zaginiony, prawdopodobnie napisany 25 VI – K.K.] der kompthur [ragnecki – K.K.] abir in dissis brieffes gebunge, das sich dys geschrey habe dirfolgit, und das dy Littauwen syn im Schalwesche lande und bittit tzu tzu jagen tag und nacht an allis sumen”; cf. K. KWIATKOWSKI, *Wyprawa letnia 1410 roku*, [w:] S. JÓZWIĄK, K. KWIATKOWSKI, A. SZWEDA, S. SZYBKOWSKI, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010, s. 252; M. RADOCH, *op. cit.*, s. 313, 330.

⁵¹ GStA PK, XX. HA, OF 5a, fol. 47^r (źródło od 1944/1945 r. zaginione, tutaj cytowane za G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 79, przyp. 3 do s. 34): „(...) ym krige anno XI° XIII tages noch weynachten”; OF 5a, fol. 56^r (cytowane za G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 79, przyp. 4 do s. 34): „Am nesten Sontag noch purificationis Marie”; OF 5a, Fol. 336^r (cytowane za G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 79, przyp. 5 do s. 34): „Schaden geschen im Ragnithschen gebite im XIten jore noch dem frede zu Thorun gemacht am Sontag noch purificationis, zum irsten Tilszid”; OF 5a, fol. 340^r (cytowane za G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 79, przyp. 4 do s. 34): „XIII tages vor fastnacht am dinstage”; cf. G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 34; także R. KRUMBHOLTZ, *op. cit.*, 1890, Bd. 27, s. 197; S. JÓZWIĄK, J. TRUPINDA, *op. cit.*, s. 222.

Neuhaus i Splitter, były znaczące⁵². Wszystko wskazuje na to, że heckelwerki w Neuhaus i Splitter spłądrowane podczas działań wojennych, w krótkim czasie po tych wydarzeniach zostały opuszczone. W 1413 r.⁵³ i kilka lat później grupy szalweńskie dają się uchwycić już tylko przy zamkach w Ragnecie i Tylży⁵⁴. Wedle pisma wielkiego marszałka Zakonu do wielkiego mistrza z 2 lutego 1413 r. mieli owi Szalweńczycy żyć wówczas w „wielkiej biedzie”⁵⁵. Ustawy, określone jako ‘artykuły’ (*artikel*), które kilka dni później, 11 lutego tegoż roku, zostały wydane w Malborku przez wielkiego mistrza Heinricha von Plauen i miały regulować relacje między braćmi zakonnymi a Szalweńczykami⁵⁶, wskazują, że sytuacja tych ostatnich nie uległa polepszeniu.

Nieliczne zachowane źródła do okresu po 1413 r. ukazują obraz rozpadu grup szalweńskich jako zbiorowości militarnej, aczkolwiek trudno jest dokładnie określić, jak długo ten proces trwał. Szalweńczycy są poświadczeni

⁵² CEVMDL, pars I, nr 498, s. 233–246 ([21 II 1412 r.]), tu s. 241: „Item noch deme, das der frede gemacht wart und der homeister obirall in des ordens lant geschreben hatte, das ein iederman vorbas velich und sichir sein sulde und sundir sorge wedir czihn uff seine guter und seiner arbeit warten, do quamen die Littauwen und Samaithen und vorbuten die merkte vor den heuszern Splitter und Neuwehus, Rangnith und das gancze Schalwissche lant, und slugen vil des ordens leuthe czu tode, und die andern furten sie mit in mit weibe und kindern, fihe und all irem gute, doran dem orden io gar grossir schade bequam, der do leufft uff eine grosse summe”.

⁵³ GStA PK, XX. HA, OF 6, s. 8 (= częściowa edycja: CEVMDL, pars I, nr 531, s. 258).

⁵⁴ GStA PK, XX. HA, OBA 28183 (= edycja: S.C. ROWELL, *Smulkos žinios iš XV amžiaus Klaipėdos (apie 1400–1525 m.)*, „Acta Historica Universitatis Klaipedensis” 2005, vol. 11 (*Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros*), s. 47–69, tu: nr 16, s. 61–62, który jednak datuje źródło zbyt późno na 1454–1465 r.; 2–7 XI, zapewne *ca* 1416–1420 r.): (...) als euwer erwidrige gnade nu negest czu Rangnith was, und dy Schalwen vor euwer gnade woren und bothen euwer gnade umb das broth czu geben, wen sy vor dem thore wachten etc. (...) Nu habe ich in czu antwert gegeben, das ich euwern gnaden do von welde schreyben, und was euwer gnade mir denne wedir schrebe, das welde ich in denne wedir czu antwert geben, sunder worde man das brot den von Rangnith geben, so welden is dy von der Tilsyd ouch haben, und worde foste hoch loufen.

⁵⁵ GStA PK, XX. HA, OBA 1842: Ouch lieber her meister, [.....] gewest czu Rangnith etc. d[.] [.....] [g]erucht czuwissen, das die Schalwe[n] [.....] [m]ancherley gebrechen, schel[unge] un[d] ir grosarmuth geclagt haben, also wir e[uer erwirdekeit] muntlich wol wellen ber[ü]rten, das erste das wir czu euch komen, und were ys ab e[uer erwirde]keit behegelich were, so duchte uns wol gut, das der komptur von Rangnith st[.] [.....]rc, wend her ouch dor by was, als die selben Schalwen ir schelunge uns [geklagt haben]; *cf.* K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 444.

⁵⁶ GStA PK, XX. HA, OF 6, s. 8 (= częściowa edycja: CEVMDL, pars I, nr 531, s. 258): „Dise nochgeschrebenen artikel sint vorramet czu Marienburg am sonabende nehst vor Valentini Anno etc. xij^{mo} und wysen us, wie mans mit den Schalwen sal halden”.

w przekazach pisanych jeszcze krótko po 1416 r.⁵⁷ oraz niebezpośrednio w 1432⁵⁸ i 1433 r.⁵⁹ Pytanie, czy pod określeniem *erbar lewte* ('czcigodni ludzie'), którzy tworzyli kontyngent komtura ragneckiego w sierpniu 1422 r.⁶⁰, należałoby widzieć również Szalweńczyków, pozostaje bez jednoznacznej odpowiedzi. Wiosną 1426 r. w hackelwerku w Ragnecie prowadzone były prace budowlane⁶¹. W 1464 r. wzmiankowane są tylko szarwarki Szalweńczyków z Ragnety i Tylży⁶², żadna natomiast ich aktywność militarna podczas tzw. wojny trzynastoletniej. Rozległy wykaz służb z 1519 r. wspomina wprawdzie Szalweńczyków w okręgu ragneckim, jednakże z niewielkimi obciążeniami militarnymi obejmującymi łącznie zaledwie cztery wozy z przynależącym wyposażeniem⁶³.

***

Ustalenie liczebności Szalweńczyków w pierwotnej grupie w Schalauerburgu (przed 1365 r.) oraz w późniejszych zgrupowaniach w czterech hackelwerkach (ca 1409 r.) pozostaje nadzwyczaj trudne, podobnie zresztą jak i kwantytatywne określenie jej czasowych wahań. Nie zachowały się do dnia dzisiejszego żadne pozostałości hackelwerku w Schalauerburgu. Liczba 29 znanych z imienia i bezimiennie wzmiankowanych Szalweńczyków, którzy w latach 1307–1360 otrzymali wspomnianych wyżej 21 dokumentów nadawczych, również nie ma w tym aspekcie jednoznacznej wymowy, nie wiadomo bowiem, jaką część wszystkich Szalweńczyków owi odbiorcy nadań stanowili. Wzmianka Wiganda von Marburg o ponad 800 jeńcach obu płci, którzy zostali odnotowani podczas wyprawy

⁵⁷ GStA PK, XX. HA, OBA 28183 (= edycja: S.C. ROWELL, *op. cit.*, nr 16, s. 61–62, *cf.* wyżej, przyp. 54).

⁵⁸ GStA PK, XX. HA, OF 13, s. 558 (6 XII 1432 r.): „Desse nachgeschreben gebietigern, Marschalk, Balge, Brandenburg ist geschreben Schalweischkorn uszurichten indem nachgeschreben lawthe”.

⁵⁹ GStA PK, XX. HA, OF 13, s. 559: „Schalwenkorn im xxxiiij^m jare”.

⁶⁰ GStA PK, XX. HA, OBA 3866 (12 VIII 1422 r.): „(...) wen ich [tj. komtur ragnecki – K.K.] myne pferde gar sere gerethen habe unnd ouch myne erbar lewte (...)”.

⁶¹ GStA PK, XX. HA, OBA 4588, k. 2^r (17 V 1426 r.): „Item mus man haben czu Ragnith eyne sach planken umbe das hachelwerk (...)”.

⁶² GStA PK, XX. HA, OBA 15901 (1 VIII 1464 r., *cf.* poniżej, przyp. 80).

⁶³ GStA PK, XX. HA, OBA 22935, k. 44^r: „Die Schalmen soln uns richtenn irer wagen itczlicher ein spat, ein sagke, ein peil, j ax, ij segke, pudelnn spies und x wagen ein qwerle”.

wojennej do Skalowii w 1365 r.⁶⁴, pozostaje w mojej opinii wprawdzie wiarygodna, nie może być jednak odnoszona wyłącznie do Szalweńczyków, którzy byli wówczas posiadaczami dóbr ziemskich oraz mieszkali w hackelwerkach w okolicach Ragnety. Owa liczba obejmowała bowiem zapewne również ludzi żyjących w tzw. Wielkiej Dzicy (Wielkiej Puszczy, niem. Große Wildnis), tj. rybaków, smolarzy, węglarzy, pszczelarzy, wydobywających rudę darniową, potażników, diegciarzy i innych. Tym samym pytanie o liczebność Szalweńczyków w Schalauerburgu musi pozostać bez odpowiedzi.

Nieco lepiej przedstawia się sytuacja w przypadku wielkości czterech szalweńskich grup w hackelwerkach w okolicach Ragnety w końcu pierwszej dekady XV w. Na podstawie zaginionych w 1944/1945 r. wykazów strat (niem. *Schadenverzeichnisse*) z 1411 r. Gertrud i Hans Mortensenowie szacowali liczbę Szalweńczyków na okres *ca* 1400 r. w hackelwerkach w Ragnecie, Tylży i Neuhaus na *ca* 155 rodzin, tj. *ca* 770 bądź ewentualnie 1200/1500 osób, w zależności od tego, czy dla jednej rodziny przyjmowali oni pięć czy dziewięć–dziesięć osób⁶⁵. Ta kwestia zostanie jeszcze niżej podjęta. Znanych było 155 imion i przezwisk osób, które w 1411 r. zostały uznane przez braci zakonnych za poszkodowanych w wojnie i można przyjmować, że owe liczby przeliczeniowe dla tegoż roku były zbliżone do ogólnej liczby wszystkich Szalweńczyków w tych osadach. Odnosnie do liczby poszkodowanych w Splitter nic nie wiadomo, same jednak straty w tym punkcie osadniczym są poświadczone. W wykazach dotyczących 1411 r. wymienieni zostali jednakże tylko ci Szalweńczycy, którzy owe trzy ataki żmudzko-litewskie przeżyli. Inne źródła, które przez Mortensenów nie zostały w tym kontekście uwzględnione, wskazują, że nie tylko działania wojenne powodowały pewny spadek liczby Szalweńczyków. Takim czynnikiem były również epidemie. Jedna z nich, najprawdopodobniej z 1407 r., została w okolicach Ragnety opisana jako szczególnie zabójcza. Przynajmniej 250 ludzi zmarło wówczas, a przy tym dzienny wskaźnik zgonów miał wynosić między czterema a sześcioma osobami⁶⁶. Na podstawie tych informacji można ostrożnie szacować, że

⁶⁴ WIGAND, *cap.* 170, s. 332: „Alius frater devastavit terram Schalwischensem, et populus inibi dedit se Lithwanis numero 800, quos omnes captivos sexus utriusque secum duxerunt, et sic redeunt ad patriam”; *cf.* również przyp. 39.

⁶⁵ G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 34–35, 36–37; za nią także K. KWIAWKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 441.

⁶⁶ GStA PK, XX. HA, OBA 28174 [14 III 1407]: „Auch erwidriger gnediger her meister, euwer erwidrige gnade geruche tzu wissen, das is leyder gar ungerade tzu Ragnyt mit dem sterben, wend

liczba Szalweńczyków w trzech hackelwerkach *ca* 1400 r. wynosiła nieco więcej aniżeli 155 rodzin, być może *ca* 200 rodzin. Jeżeli uwzględnić fakt, iż szalweńscy wojownicy w swoich społecznościach domowych ('famiłiach') utrzymywali również sługi (*gesinde*) (więcej o tym niżej), spośród których przynajmniej jakaś część mogła być uzbrojona, wtedy liczba uzbrojonych w tym czasie Szalweńczyków mogłaby zostać oszacowana na *ca* 200–300 zbrojnych. Przy tym rodziny ze sługami należałoby szacować na więcej aniżeli około pięciu osób.

****

Aby lepiej zrozumieć funkcje militarne Szalweńczyków, konieczne jest zbadanie ich społecznych struktur oraz relacji względem zakonu niemieckiego. Źródła do analizy struktur społecznych grup szalweńskich są skromne, a niektóre z nich przynoszą w tej kwestii jedynie pośrednie przesłanki. Obok wspomnianych już wyżej narracji Petera von Dusburg i dokumentów zakonu niemieckiego z XIV w. istotne informacje zawiera również korespondencja wewnątrzzakonna, która jednak zaczyna się dopiero na przełomie XIV i XV stulecia. Sami Szalweńczycy nie pozostawili po sobie żadnej tradycji pisemnej.

Wysunięta na podstawie Dusburgowych narracji przedstawiona wyżej hipoteza o znaczącym, jeśli nie decydującym udziale możnych Skalowów w skoncentrowanej w Schalauerburgu w końcu XIII w. grupie osadniczej, może zostać podbudowana o dwa dalsze przekazy źródłowe. Dokument nadawczy wystawiony 8 marca 1338 r. przez wielkiego mistrza Dietricha von Altenburg dla pewnego Szalweńczyka imieniem *Thulewirde* opisuje mianowicie prawo dziedziczenia, które uwzględnia w przypadku braku potomstwa męskiego nie tylko męskich krewnych odbiorcy nadania, ale także jego męskich przyjaciół (*frunden*)⁶⁷. Relacje międzyludzkie bazujące na społecznie rozumianej przyjaźni bywały uznawane w badaniach historyczno-społecznych za element struktur o charakterze

---

iczund by iij hundert menschen jung unde ald, unde noch teglich sterben tzu vyren, tzu funffen, tzu sechsen, unde czur Tilsit habet is auch iczund an tzu sterben (...); cf. H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 102, przyp. 440 (datują ten list na *ca* 1400 r.); cf. również GStA PK, XX. HA, OBA 28158 (19 IX [1408]).

⁶⁷ PUB, Bd. 3, Lief. 1, Nr. 150, s. 108–109: „Dornach gebe wir en zcu, ab Thulewirde an erblinge sturbe adir ymant siner nachvolger, so welle wir, das desselbe gut zcu sinen nesten erben und frunden manlichis geslechtis sal gevallen”; cf. K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 440.

drużynniczym⁶⁸. Nawet jeśli by przypisanie owemu *Thulewirde* pewnej grupy drużynniczej uznać za zbyt daleko idącą interpretację⁶⁹, to i tak wypada podkreślić, że przyjaciele w otoczeniu tegoż Szalweńczyka zdają się wskazywać na jego duży prestiż społeczny. Czy był on związany również z władzą nad większym kręgiem osób w ramach władztwa nad domem (niem. *Hausherrschaft*), pytanie to pozostaje bez odpowiedzi. Przyjaciele nie są w omawianym dokumencie bezpośrednio wymienieni. Jednakże znaczące rozszerzenie prawa dziedziczenia dla *Thulewirde*, w którym uwzględniony został także krąg przyjaciół, byłoby niezrozumiałe bez realnego istnienia takiej grupy osób, tym bardziej, iż wielkomistrzowskie nadanie rozszerzonego w ten sposób prawa dziedziczenia stanowiło wielkie prawne uprzywilejowanie. Drugie źródło, mianowicie pochodzący z pierwszej dekady XV w. (przed *ca* 1407 r.) list komtura ragneckiego literalnie wskazuje, że Szalweńczycy w trzech *hackelwerkach* (Ragneta, Tylża, Neuhaus) dysponowali własnymi sługami (*gesinde*)⁷⁰, co odpowiada wcześniejszym kronikarskim narracjom Petera von Dusburg o Skalowach/Szalweńczykach⁷¹. Również w XIII stuleciu słudzy (*gesinde*), w tym także niewolnicy, należeli jedynie do dobrze usytuowanych społecznie wolnych Prusów, którzy w łacińskojęzycznych źródłach określani byli jako *nobiles*⁷². To z kolei uprawdopodobnia opinię, że

⁶⁸ Tak przede wszystkim W. SCHLESINGER, *Herrschaft und Gefolgschaft in der germanisch-deutschen Verfassungsgeschichte*, „Historische Zeitschrift” 1953, Bd. 176, s. 225–275 (reprint [w:] IDEM, *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Bd. 1: *Germanen, Franken, Deutsche*, Göttingen 1963, s. 18); inaczej jednak H.K. SCHULZE, *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter*, Bd. 1: *Stammverband, Gefolgschaft, Lehnwesen, Grundherrschaft*, Stuttgart 2004, s. 50 (odnośnie do orszaków/drużyn możnych Franków); *cf.* również G. von OLBERG, *Gefolgschaft*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 4: *Erzkanzler bis Hiddensee*, München–Zürich 1999, szp. 1171–1172; oraz D. TIMPE, *Gefolgschaft*, § 1. *Sprachliches*, § 2. *Historisches*, [w:] *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, zweite Auflage, hrsg. v. H. BECK, H. STEUER, D. TIMPE, Bd. 10: *Friesen, Otto von – Gelübde*, Berlin–New York 1998, s. 533–546, którzy nie wymieniają przyjaźni jako jednego z elementów ‘norm drużynniczych’.

⁶⁹ Moje idące w tym kierunku wcześniejsze interpretacje (*cf.* K. KWIAWKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 439–440, 444) wymagają w związku z tym rewizji.

⁷⁰ GStA PK, XX. HA, OBA 28159, k. 2^r (niedatowane, *ca* 1400–1406 r.): „(...) ich sende uwer ersamkeit in dissem ingeslossenen czedel beschreiben die zal der gesinde der Schalwen und di czal der menschen eyns iclichen gesindes in den dryn hachelwerken im lande zu Schalwen (...)”.

⁷¹ *Cf.* wyżej, przyp. 16.

⁷² D.A. SIKORSKI, *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)*, Olsztyn 2010, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 254, s. 152–153; W. DŁUGOKĘCKI, *Uwagi o genezie i rozwoju wcześnieśredniowiecznych Prus do początków XIII wieku*, „Pruthenia” 2006, t. 2, s. 29; Z. OKULICZ-KOZA-

zarówno w grupie szalweńskiej w Schalauerburgu w końcu XIII w., jak i w późniejszych zgrupowaniach w hackelwerkach w okolicach Ragnety znajdowały się osoby cieszące się znaczącym uznaniem społecznym, aczkolwiek nie można wykluczać, że ich pozycja społeczna w miarę upływu czasu mogła mniej lub bardziej ewoluować i na początku XV stulecia nie odpowiadała już tej z końca XIII w. Biorąc pod uwagę umiejętności, które były konieczne do wykonywania funkcji militarnych, które zakon niemiecki wyznaczał od samego początku Szalweńczykom, jak to też opisuje Dusburg, hipoteza o skoncentrowaniu pewnej liczby skalowskich możnych (*pociores, hêrin*) w Schalauerburgu jawi się jeszcze bardziej przekonująca. Stała kontrola Zakonu (o czym jeszcze niżej), życie w relatywnie niewielkiej przestrzeni i wynikająca stąd ograniczona aktywność gospodarcza, zdominowana przez różnorodne rodzaje służby militarnej, mogły prowadzić do daleko idącego rozpadu starych stratyfikacji społecznych i relacji, a w rezultacie do pewnego rodzaju egalitaryzacji wśród Szalweńczyków. Ci z nich, którzy po 1307 r. otrzymywali dobra ziemskie wielkości od dwóch do sześciu radeł (między *ca* 11,2 i *ca* 168 ha)⁷³, uzyskiwali przy tym wergeld wysokości 30 grzywien⁷⁴, co było oznaką ich społecznej pozycji wśród autochtonicznej ludności bałtyjskiej⁷⁵.

Na to, iż skoncentrowanie Szalweńczyków w umocnionych osiedlach mogło być przez nich samych postrzegane jako niekorzystne, zdaje się wskazywać treść udzielonego im w 1369 r. przywileju grupowego. Skoncentrowani w trzech punktach osadniczych (Ragneta, Neuhaus, Splitter) Szalweńczycy otrzymali mianowicie 27 lutego tegoż roku od wielkiego mistrza Winricha von Kniprode

---

RYN, *op. cit.*, s. 281–282, 284–286; *cf.* także R. WENSKUS, *Über einige Probleme der Sozialordnung der Preussen*, [w:] *Acta Prussica. Abhandlungen zur Geschichte Ost- und Westpreußens. Fritz Gause zum 75. Geburtstag*, Würzburg 1968, Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg/Pr., H. XXIX = Aus dem Göttinger Arbeitskreis, Nr. 372, s. 7–28 (reprint [w:] IDEM, *Ausgewählte Aufsätze*, s. 422–423).

⁷³ Według G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 30, Szalweńczycy otrzymywali również dobra ziemskie mierzone w dużych radłach, które każdorazowo obejmowały 50 a nie 30 morgów, tj. 28 zamiast 16,8 ha.

⁷⁴ PUB, Bd. 3, Lief. 1, Nr. 150, s. 108–109 (8 III 1338 r.); PUB, Bd. 3, Lief. 2, Nr. 652, s. 535–536 (2 VI 1344).

⁷⁵ G. BIAŁUŃSKI, *Zemsta matką sprawiedliwości. Wergeld (głównszczyzna) w Prusach Krzyżackich i Prusach Książęcych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, t. 67, nr 2, s. 13–14, 19–20; G. VERCAMER, *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte*, s. 315–317, 401; R. WENSKUS, *Über einige Probleme*, s. 422 (w tych publikacjach dalsza literatura przedmiotu).

wystawiony w Elblągu dokument, który poświadczał nadane im właśnie „ze szczególnej łaski” prawa⁷⁶. Zakon niemiecki udzielał im szczególnych uprawnień, które w pruskim prawie zwyczajowym nie występowały. To, co z punktu widzenia Zakonu przedstawione zostało jako „szczególna łaska”, powinno być traktowane jako swego rodzaju środek działania mający przekonać Szalweńczyków do ponownego osiedlenia się w hackelwerkach bądź do dalszej w nich egzystencji po niszczącej litewskiej wyprawie wojennej z 1365 r. Szalweńczycy otrzymali mianowicie konkretne uprawnienia w przestrzeni prawa dziedziczenia na korzyść ich kobiet. Małżonki tudzież wdowy oraz córki uzyskały prawo dziedziczenia wszystkich dóbr ruchomych po zmarłym mężu bądź ojcu w przypadku braku potomstwa płci męskiej. Wyjątkiem miały być jedynie konie i osobiste uzbrojenie zmarłego. Ponadto Szalweńczycy otrzymali zwolnienie od dziesięcin, niezależnie od dotychczas już obowiązującego zwolnienia od szarwarków chłopskich⁷⁷. Ową „łaską” mieli się oni cieszyć aż do końca wojny (z Litwinami), tak długo jak byli oni osadzeni przy zamkach i dopóki „nie mogli być osiedleni w krainie”⁷⁸. Zakon zobowiązywał się do zapewniania oprawy wdowiej (*leibgedinge*) oraz wydawania za mąż córek zmarłego Szalweńczyka, co miało się odbywać wedle rady komtura ragneckiego⁷⁹. Jak już wskazano wyżej, nowe rozsiedlenie po krainie Skalowii po 1369 r. nigdy w całości nie zostało zrealizowane, zaś ważność przywileju grupowego z 1369 r. poświadczona jest jeszcze w 1464 r.⁸⁰

⁷⁶ GStA PK, XX. HA, OF 112, k. 21* (kopia (B) z błędną datą roczną 1379) ~ GStA PK, XX. HA, OBA 342 (kopia (C) z właściwą datą roczną 1369) (= edycja: PUB, Bd. 6, Lief. 2, Nr. 723, s. 412–413); odnośnie do tego cf. G. HEINRICH-MORTENSEN, *op. cit.*, s. 34 (jeszcze z błędną datą); H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 98–103; K. KWIAKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 437–438.

⁷⁷ PUB, Bd. 6, Lief. 2, Nr. 723, s. 413: „(...) vorlien und thun sundirliche gnade unsirn Schalwen, dy do wonen im lande zcu Schalwen, so ymand en irstirbit, der nach sinem tode nich wan wip adir tochter lesyt, so sal des vorstorbin mannis varndhab ane hengist und brunie all gevallin an das wip und an dy tochtere und sullin fry sin von zcendin [und von geburlicher arbeit – fraza skreślona w kopii (B)]”.

⁷⁸ *Ibidem*: „Dysse gnad sullin si habin, dywile dis orlyge wert und dywile si vor den husern sitzzen, als lange, bis das man si uffs land mag setzzen”.

⁷⁹ *Ibidem*: „Ouch sal man dy frown und dy tochtir mit komphthurs rate bestattin und zcu manne gebin in dem worthen, das dy gut nicht wuste blyben”.

⁸⁰ GStA PK, XX. HA, OBA 15901: „Nühe abir so ich sie ummb sulche hulffe anlange, habin sie mir euwir gnaden unde des vom Elbinghe vorschreibunge vor ougen gehalden, die selbige vorschreibunge von beiden teilen inne helt, das sie die weile der krigk werth, hulffe mit scharwergk zcu des hwszes nordorfft thun sullen, das sie dach keins thun wellen”.

Problematyka relacji między członkami zakonu niemieckiego a Szalweńczykami zalicza się do najlepiej oświetlonych źródłowo tematów, szczególnie dla pierwszego i drugiego dziesięciolecia XV w. Bracia zakonni, mianowicie komturzy ragneccy, dysponowali władzą sądowniczą nad Szalweńczykami⁸¹ i ich sługami (*gesinde*)⁸². O ile wiele zachowanych źródeł wskazuje na wieloraką aktywność gospodarczą Szalweńczyków mieszkających w trzech, a później w czterech hackelwerkach (uprawa roli, hodowla bydła, pasterstwo i rybołówstwo)⁸³, o tyle inne przekazy źródłowe świadczą wyraźnie o tym, że grupy szalweńskie, przynajmniej w początkach XV w., nie były w stanie w wystarczającym stopniu zabezpieczać swojej codziennej egzystencji z pozyskiwanych w ten sposób zasobów gospodarczych. Wydaje się, że od samego początku funkcjonowania Schalauerburga tamtejsi Szalweńczycy otrzymywali od zakonu niemieckiego regularne wsparcie. Przekonuje o tym pobierana najpóźniej od początku XIV stulecia danina określana jako ‘Schalwenkorn’, tj. ‘zboże dla Szalweńczyków’, ‘zboże szalweńskie’ (*Schalwissches korn, schalwisschkorn, schalkorn*)⁸⁴. Sytuacja

⁸¹ GStA PK, XX. HA, OBA 28139 (niedatowane, ca 1400–1430 r., ceduła dołączona do zaginionego listu): „Ouch erwirdiger gnediger liber her homeister, so is inden pfindest heligen tagen do oben czu Rangnit eyn geschichte geschen, von vj Schalen, die eyne fiemayt im walde mit gewalde genotczoget unde beschemet haben, alzo sie iren willen mit der mayt hatten gehat, do hingen sie die mayt uff by den fussen unde lissen sie hengen. Erwirdigen gnediger liber her homeister, nu habe ich die vj Schalen mit rate wissen unde willen unsers obirsten marschalkis die Schalen indie isen geslagen unde habe sie keyn Labiaw ingefengnisse geleyt, dor inne sie gelegen haben wol vier wochen, unde sie ingefengnisse eyne wile wolde gestroffet haben umbe die große bosheytt, uff das sich die andern dor an stossen sulden”; odnośnie do tego cf. K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 66, przyp. 153; s. 440.

⁸² GStA PK, XX. HA, OBA 28159, k. 2^e (niedatowane, ca 1400–1406 r.; cf. wyżej, przyp. 70); w tej kwestii cf. K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 440.

⁸³ MTB, s. 388, w. 2–4 (1406 r.): „Item 6 m. 16 Schalwawischen fischern, die do mit acht brinthen of dem tage [w Kownie – K.K.] fischen”; cf. H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 108–109. W wykazie szkód z ca 1411 r. były również poświadczone stodoły tudzież szopy Szalweńczyków, cf. GStA PK, XX. HA, OF 5a, s. 336b (= fol. 336^v) (źródło od 1944/1945 r. zaginione, tu cytowane za H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 108, przyp. 453).

⁸⁴ Cf. CDP, Bd. 2, Königsberg 1842, Nr. 67, s. 79–81 (= *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, hrsg. v. C.P. WOELKY, Th. I: *Das Bisthum Culm unter dem Deutschen Orden 1243–1466*, Danzig 1885, Neues Preussisches Urkundenbuch. Westpreussischer Theil, II. Abtheilung: Urkunden der Bisthümer, Kirchen und Klöster, Bd. 1/I, Nr. 170, s. 114–116; 10 IX 1312 r.); odnośnie do tego cf. M. TOEPPEN, *Die Zins-Verfassung Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, „Zeitschrift für preußische Geschichte und Landeskunde” 1867, Bd. 4, s. 355–356; A. KLEIN, *Die zentrale Finanzverwaltung im DeutschordeNSTaate Preußen am Anfang des 15. Jahrhunderts. Nach dem Marienburger Tresslerbuch*, Leipzig 1904, Staats- und sozialwissenschaftlicher Forschungen, Bd. 23, H. 2, s. 10; J. SARNOWSKY,

ta zapewne nie zmieniała się w ciągu całego XIV w. Od początku XV stulecia do przynajmniej 1433 r. włącznie źródła pisane potwierdzają przekazywanie zboża szalweńskiego do Ragnety⁸⁵. Jeszcze na początku 1454 r. zboże dla Szalweńczyków było zbierane w sambijskich komornictwach⁸⁶.

Dla początków XV w. liczne źródła ukazują również inne różnorodne wsparcie Szalweńczyków przez zakon niemiecki. Z lat 1408–1409 poświadczony są wypłaty pieniędzy z kasy skarbnika Zakonu na rzecz indywidualnych szalweńskich odbiorców⁸⁷. Bracia zakonnicy organizowali również dostarczanie żywności i różnorakiego sprzętu dla rodzin szalweńskich oraz paszy dla ich zwierząt. Dotyczyło to zarówno zboża (żyta, jęczmienia i owsa), zapewne obok zboża

---

Die Wirtschaftsführung des Deutsches Ordens in Preußen (1382–1454), Köln–Weimar–Wien 1993, Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitzes, Bd. 34, s. 192, który za M. Toeppen nieprawidłowo podaje rok 1328 jako datę pierwszej wzmianki o zbożu szalweńskim).

⁸⁵ GStA PK, XX. HA, OBA 775, k. 2^v ([1403 lub 1404 r.]; wzmianka o zbożu szalweńskim, które powinno być dostarczane do Ragnety); OBA 1687 (17 IV 1412 r.; podobna treściowo wzmianka); OBA 1763, k. 2^r (= edycja: *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. TOEPPEN, Bd. 1: *Die Jahre 1233–1435*, Leipzig 1878, Nr. 170, s. 209–211, tu: s. 211; 31 XII 1412 r.): „das Schalwissche korn noch alder gewonheit, do mete man Ragnith pfleret czu halden”; GStA PK, XX. HA, OF 13, s. 559 (1433 r.): „Schalwenkorn im xxxiiij^{en} jare. (...) und vordan den Schalwen schicken ken Rangnith”; OBA 28519 (niedatowane, marzec/kwiecień, ca 1411–1430 r.); OBA 28520 (niedatowane, maj/czerwiec, ca 1400–1420 r.): „(...) das sie [dostojnicy Zakonu – K.K.] ire hinder stellige korn schicken ken Ragnith unvorczogen, und wellet also hir czu gedenken, das das huws Ragnith hirmethe besorget und nicht vorsumet”; odnośnie do tego cf. K. KWIAWKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 66, przyp. 153; s. 442.

⁸⁶ GStA PK, XX. HA, OBA 12764 (31 I 1454 r.): „Wirdiger lieber her Marschalk, als denne euwir wirdikeith mir vom schalwisschen korne geschreiben hat, das itczlich kameramph czwene tage nach enander furen und semlich korn ken Konigsberg brengen sulden und als euwi[r] wirdikeith das selbe korn czu entpfoen dem pfundmeister hat bevolen, bey dem meyn cappelan auch bisher gewesen ist und dach wenig ist gefallen. So sende euwir wirdikeith ich iij czedelen hirinne vorslossen der vier camerampte Wargen, Germoaw, Pobethen und Rudaw, dorinne euwir wirdikeith lesende wirt vornehmen, das die nach schuldig seyn. Worummb euwir wirdikeith ich fleisslichen bitte, das die itczlichem kemerer seyne czedel senden welle und bestellen geruche, das die kemerer die lewte dorczu halden, das semlich korn nach alder gewonheit dieweyle der weg gut ist uffen speycher geandwert werde. Ouch so haben die czwey kameramph Schaken und Waldaw nach nicht eynen scheffel gefurt ader uffen speycher geandwert”; odnośnie do tego cf. J. SARNOWSKY, *op. cit.*, s. 192, przyp. 69.

⁸⁷ MTB, s. 487, w. 39 (1408 r.): „Item 1 m. den Schalwen zur Splitter”; MTB, s. 487, w. 40 (1408 r.): „Item 1 m. den Schalwen zu Ragnith”; MTB, s. 488, w. 10–11 (1408 r.): „Item 1 fird. den Schalwekynnen, Baysan nam das gelt”; MTB, s. 548, w. 18 (1409 r.): „Item ½ m. den Schalwen”; MTB, s. 548, w. 18–19 (1409 r.): „Item 1 fird. den Schalwekynnen”; MTB, s. 548, w. 21–22 (1409 r.): „Item 3 sol. den Schalweken, dy den kropeln dy cleyder nomen”; MTB, s. 548, w. 26–27 (1409 r.): „Item ½ m. den Schalweken, Pauwel underkemerer suscepit”.

szalweńskiego, jak również mąki i wypieczonego chleba⁸⁸. Wszyscy Szalweńczycy otrzymywali w tym czasie od Zakonu, mianowicie buty, spodnie, płaszcz i szaty, aczkolwiek częstotliwość tudzież regularność tych praktyk nie jest znana⁸⁹. Zakon kupował i rozdzielał między Szalweńczyków konie wielorakich typów, m.in. szweiki, konie płuzne i rumaki, jak również różne rodzaje bydła, w tym krowy⁹⁰. Na początku 1402 r. na zamku w Ragnecie wzmiankowanych

⁸⁸ MTB, s. 317, w. 21–23 (1404 r.): „Item 3 m. 21 scot 10 den. vor 100 scheffel habir, den scheffel rocken zu 5 sch., den habir zu 7 firchin, den leitsluten und den Schalun hulfe do mete getan”; MTB, s. 318, w. 11–13, 14–15, 15–16 (1404 r.): „Dis hat der kompthur den Schalun zur Splitter hulfe gegeben: zum irsten 30 m. 3 fird. vor 8½ last kornis, die last vor 3½ m. (...) Item 22½ m. vor 300 scheffel gerste, das 100 vor 7½ m. (...) Item 13 m. 15 scot vor 350 scheffel habir, den scheffel zu 7 firchin”; również: GStA PK, XX. HA, OBA 1012 (10 X [1408 r.]); OBA 28146 (niedatowane, ca 1410–1430 r.); OBA 28156 (niedatowane, ca 1400–1430 r.); OBA 28158 (19 IX [1408 r.]); OBA 28172 (niedatowane, ca 1410–1430 r.); OBA 28183 (= edycja: S.C. ROWELL, *op. cit.*, nr 16, s. 61–62; 2–7 XI, zapewne ca 1416–1420 r.); OBA 28501 (niedatowane, ca 1410–1430 r.); OBA 28503 (niedatowane, czerwiec, ca 1417–1430 r.); odnośnie do tego *cf.* K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 442.

⁸⁹ GStA PK, XX. HA, OBA 1385 (28 X 1410 r.): „(...) und her [tj. komtur ragnecki – K.K.] gewarnet war, das hertzog Witowt stunde noch dem huse, und sich for forretnisse moste besorgen, do machte her frunde mit dem selbien gewande, parcham unde harras, und hot gegeben den dienern, den hantwerchern, allen Schalwen, iren wieben unde kinden, rocke, mentil, hosen, kogeln, iderman als im duchte, das is were bewant, also das wir nicht enwissen, was do von den packen sie gebleben”; *cf.* K. KWIATKOWSKI, *Napływ kolejnych zgrupowań wojsk posiłkowych do Prus*, [w:] S. JÓŹWIAK, K. KWIATKOWSKI, A. SZWEDA, S. SZYBKOWSKI, *op. cit.*, s. 624; M. RADOCH, *op. cit.*, s. 321; K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 443.

⁹⁰ *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens* (dalej: GÄB), hrsg. v. W. ZIESEMER, Danzig 1921, s. 263, w. 24–25 (1396 r.): „Item habe wir vor den homeister usgegeben 122 m. den frunden, den Schalwen vor sweiken (...)”; MTB, s. 471, w. 12–14 (1408 r.): „Item 100 m. den Schalwen holfe zu pferden und kuñ”. Umożliwiło to zakup ca 15–20 koni średniej jakości bądź ca 30 krów; MTB, s. 471, w. 41 – s. 472, w. 3 (1408 r.): „Item 10 m. vor 2 pferde, dy zwen Schalwen gekouft worden, als Jocub Puderich und Kunken Heppensak; das gelt enpfing her Hilger der pferdemarschalk am selben donrstage”; MTB, s. 500, w. 32–34 (1408 r.): „Item 100 m. dem kompthur zu Ragnith den Schalwen zu holfe; das gelt enpfing der kompthur selben zum capetel am tage 11000 virginum”; MTB, s. 538, w. 2–3 (1409 r.): „Item 8 m. vor 1 hengist Gedekant eyne Schalwen vor Ragnith”; MTB, s. 538, w. 3–4 (1409 r.): „Item 4 m. vor 1 sweyke Czantrocken ouch eyne Schalwen von Ragnith”; MTB, s. 594, w. 13–15 (1409 r.): „Item 7 m. vor 1 pferft von Niclos Uwerochsen gekouft zu Marienburg, das ouch eyne Schalwen ken Ragnit solde”; GStA PK, XX. HA, OBA 28503, k. 1^r (niedatowane, czerwiec, ca 1417–1430 r.): „Ouch genediger liber her homeister, so als euwer erwirdikeyt mir hat gegeben l geringe mr, do ich pflug pferde umb solde losen koufen den Schalwen. So geruche euwer genade czu wissen, das meyn dyner, desis bewiser, euwer gnaden eyne czedel wirt antwerten, das her xxxj pferde selbens umb dy l mr hat gekouft, und wy thuwir itczlich pferd wirt syn, das wirt euwer erwirdikeit wol in der selbigen czedel vor nemen und finden”; *ibidem*, k. 2^r (ceduła): „Eyn gedechtnisse, das Lucas meyn dyner hat xxxj pflug pferde gekouft, xxx pferde czu ij geringe mr und czu vij sol und das eyne pferd vor ij mr. Summa l mr”; *cf.* K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 443.

jest 600 podków przeznaczonych dla koni szalweńskich⁹¹, co oznaczać mogło jednorazowy pakiet sprzętu dla 150 jeźdźców⁹². W 1407 r. komtur ragnecki informował jednakże wielkiego mistrza o niewielkiej liczbie koni Szalweńczyków w Splitter i Neuhaus, co miało znacząco ograniczać pełnienie przez nich służb militarnych⁹³. Również okup za jeńców szalweńskich był wypłacany ze środków zakonnych, w tym z kasy wielkiego marszałka, co poświadczono jest dla 1374 r.⁹⁴

Nie ma żadnych zachowanych źródeł, które by wskazywały na otrzymywanie przez Szalweńczyków broni od zakonu niemieckiego. Jednakże w kontekście przywileju zbiorowego z 1369 r. należy przyjmować, że synowie dziedziczyli uzbrojenie swoich ojców, zaś w przypadku braku potomstwa męskiego broń i konie przypadły Zakonowi. To z kolei pozwala przypuszczać, że bracia zakonni dysponowali uzbrojeniem, które w razie konieczności mogli przekazać innym Szalweńczykom. Tymczasem jednak wykazy uzbrojenia z Ragnety pochodzące z lat 1374–1425 (mianowicie: 1374, 1379 (dwukrotnie), 1392, 1396, 1402, 1407, 1412, 1414, 1416, 1419 i 1425)⁹⁵ nie wskazują, aby opisany tam oręż był przeznaczony dla wojowników szalweńskich. Zasadniczo było to bowiem uzbrojenie do użytkowania przez braci zakonnych, dienerów (*diener*), pacholków (*jungen*), strzelców (*schotzen*) oraz witingów.

*****

⁹¹ GÄB, s. 264, w. 26–27: „Item 10 schogk schalwischer hufysen”; cf. K. KWIAKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 443.

⁹² Cf. K. KWIAKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 441.

⁹³ GStA PK, XX. HA, OBA 28157 ([29 XI 1407 r.]): „Erwirdiger liber gnediger her homeister, euwer gnade forgesse nicht der Schalwen, das in mit pherden werde geholfen, wen tzum Nuwe Huse und tzur Splitter xiiij pherde sint ober al, do mete sie die ritende warten nicht können halden”; cf. K. KWIAKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 443.

⁹⁴ GÄB, s. 2, w. 11–13 (1374 r.): „Item vor die beczalunge der gefangen (...) item den Schalwen 158 m.”; cf. K. KWIAKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 443. Owo działanie nie było jakąś wyjątkową akcją podjętą względem szalweńskich wojowników, bowiem w tym samym przedsięwzięciu wykupu jeńców wielki marszałek przeznaczył 316 grzywien na wykup osób pochodzących z Sambii i 119 grzywien na tych pochodzących z Nadrowii, przy czym najprawdopodobniej chodziło tu o tzw. ‘wolnych’, którzy posiadali dobra ziemskie na północ i południe od dolnego biegu Pregoi, zapewne nie tylko na obszarze komturii królewieckiej.

⁹⁵ GÄB, s. 257, w. 15–20 ([sierpień] 1374 r.); s. 258, w. 8–9, 13–16 ([maj] 1379 r.); s. 259, w. 11–13, 18–22 (4 XII 1379); s. 260, w. 34 – s. 261, w. 2 (19 XI 1392 r.); s. 262, w. 7–12, 19–22 (1 V 1396 r.); s. 264, w. 10–16, 28–31 (11 V 1402 r.); s. 266, w. 18–21 i s. 267, w. 10–17 (1 IX 1407 r.); s. 269, w. 10–12, 34–36 (25 XI 1412 r.); s. 271, w. 23–26 (18 I 1414); s. 274, w. 19–27, 31–34 (25 XI 1416 r.); s. 276, w. 33–41 i s. 277, w. 1–3 (20 I 1419 r.); s. 281, w. 29–37 (4 X 1425).

Temat broni prowadzi do ostatniego punktu niniejszego artykułu, którym jest zagadnienie funkcji militarnych i militarnego znaczenia Szalweńczyków. Jak już zostało wskazane, Szalweńczycy skoncentrowani w Schalauerburgu oraz w trzech tudzież czterech późniejszych punktach osadniczych w rejonie Ragnety stanowili przede wszystkim uzbrojone grupy. Przywołane już ustawy z 1413 r. ukazują ich w stałej gotowości do wykonywania różnorodnych zadań militarnych wyznaczonych przez braci zakonnych, a zarazem jako obciążanych innymi zajęciami, mianowicie udziałem w polowaniach⁹⁶.

Można wskazać przynajmniej siedem militarnych funkcji Szalweńczyków wypełnianych przez nich na północno-wschodnich obrzeżach kraju pruskiego. Mimo że większość z nich poświadczona jest źródłowo dopiero dla pierwszej ćwierci XV w., to jednak wydaje się, że sytuacja wyglądała podobnie również we wcześniejszych dekadach całego XIV stulecia.

Po pierwsze byli Szalweńczycy wykorzystywani przez zakon niemiecki jako posłańcy z listami na obszarze całej prusko-żmudzko-litewskiej strefy przejściowej⁹⁷. Również innym grupom mieszkańców kraju pruskiego zlecano tego rodzaju zadania, jednakże wydaje się, że Szalweńczycy wyróżniali się w tym zakresie efektywnością. Główną przesłanką była tu ich doskonała znajomość miejscowych warunków terenowych w Wielkiej Puszczy (niem. Große Wildnis). Szczególną wiedzę i umiejętności Szalweńczyków w tych okolicach potwierdza wyraźnie list komtura ragneckiego, prawdopodobnie z 14 marca 1407 r., w którym ów nadawca wskazuje, iż z powodu zarazy wśród Szalweńczyków nie może wysłać do Puszczy nikogo⁹⁸.

Kolejna militarna funkcja Szalweńczyków związana była ze wskazaną właśnie dobrą znajomością miejscowych warunków terenowych Wielkiej Puszczy. Chodzi mianowicie o służbę w charakterze przewodników. Źródła poświadczają

---

⁹⁶ GStA PK, XX. HA, OF 6, s. 8 (= częściowa edycja: CEVMDL, pars I, nr 531, s. 258): „Czum ersten sal man der Schalwen nicht czusere dringen czur jagt, sunder wenne sie is gewarten mogen und wol ledig sint, so sal man mit bethe und mit gute mit in umgeen, und sal in ettwas guttlichen thun, das sie daste gutwilliger werden und wenn sie wol ledig sint, so sal mans halden, das sie jagen mit der tzechchen”; cf. H. & G. MORTENSEN, *op. cit.*, s. 109.

⁹⁷ GStA PK, XX. HA, OF 6, s. 8 (11 II 1413): „Item wenne sie struterye geen addir mit briefen in bottschafft vorsandt werden (...)”.

⁹⁸ GStA PK, XX. HA, OBA 28174: „unde yo dy redelichste Schalwen sind gestorben, unde ir ist itzund gar wenig ist, uff dy man sich mochte vorlossen indy wiltnisse, uff dy man sich mochte vorlossen. Auch ist itzund keyner, der dy wiltnisse ebin wissen, wen is not worde thun”.

Szalweńczyków jako ludzi, którzy prowadzili oddziały i całe wojska zakonu niemieckiego w Puszczy⁹⁹. Podobnie działali oni jako przewodnicy dla pojedynczych braci zakonnych i ich usługujących (*gesinde*), tj. dinerów, pachółków, strzelców i knechtów (*knechte*), którzy realizowali misje militarne różnych typów. Spośród takich działań poświadczone są w źródłach pisanych objazdy terenów podejmowane w celu rozpoznania i wyznaczenia potencjalnych miejsc do budowy fortyfikacji¹⁰⁰. Podczas misji prowadzonych samodzielnie, czyli bez towarzyszenia braci zakonnych tudzież usługujących (*gesinde*), Szalweńczycy wyszukiwali i wyznaczali w Wielkiej Puszczy szlaki drogowe dla wojsk Zakonu¹⁰¹. *Last but not least* eskortowali oni na obszarach prusko-żmudzko-litewskiej strefy przejściowej w dwuosobowych zespołach posłańców i gońców wysyłanych przez braci zakonnych¹⁰².

Służba wywiadowcza Szalweńczyków jest również poświadczona w zachowanych źródłach, aczkolwiek tylko jeden raz. W 1407 r. udało się pewnemu szalweńskiemu wywiadowcy dotrzeć do wojska wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Witolda, gdzie z uwagi na podobieństwo dialektu skalowskiego do języka litewskiego był on w stanie rozmawiać z gospodarskimi zbrojnymi, nie zdradzając swojego pochodzenia¹⁰³.

⁹⁹ Dusburg, pars III, cap. 186, s. 134–135 (~ Jeroschin, w. 16229–16338, s. 490–492 (przypadek pewnego *vir potens / der besten* o imieniu *Serecka*).

¹⁰⁰ GStA PK, XX. HA, OBA 887, k. 1^r (29 IX [1406]): „Ouch si wir [tj. Peter von Flintz, mistrz budowlany – K.K.] gewest als di Aserune in di Jure velt und als wir dirkennen kunnen und als uns di Schalwen undir wiset haben, so beflist der ort czwischen der Aserune und der Jure alle ior jerlich wen icht grose wasser werden dor umme, was man do buwen sulde, das muste man warten und irheben”.

¹⁰¹ *Die littauischen Wegeberichte* (Beilage I zu: *Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Übersetzung und sonstige Überreste*), hrsg. v. TH. HIRSCH, [w:] SRP II, W. 18, s. 675 (1 X 1395 r.): „Desin weg han gegangen Hans Eisutten son, Scurdenne vom Nuwenhuse und Panst doselbist”.

¹⁰² GStA PK, XX. HA, OBA 1031 (8 VII [1407 r.]): „Ouch erwardiger lieber her marschalk, als her kompthur [ragnecki – K.K.] czuorn hatte unsers homeister uff gesant, herczog Witawtin mit Wintil und mit czwen Schalmin, das is Wintil bi dem kompt[hur] geblebin und di czwene Schalmin sint wedir gekomin und hattin begent dem kompthur ken [der] Kirsmimel obir (...)”; OBA 28563 ([27 III 1411 r.]): „Erwardiger lieber gnediger her homeister, euwer wirdige gnade geruche tzu wissen, das Andrews des marschalks tolk am montage nehest forgangen for xiiij tagen von Ragnith selb ander sich dirhub ken Littavn und ich gab tzwene Schalwen in tzu beleiten, die do weder solden keren, sunder sey sint mit im foltzogen und noch keyne tztitunge kan gewissen, wie is umb Andreus und die Schalwen sey gelegen”.

¹⁰³ GStA PK, XX. HA, OBA 1031 (8 VII [1407 r.]): „Ouch was die Schalmin eyne under des herczogin Witolds volke gewest ind sie hattin siner nicht gekant und hatten veel und manchirlei rede gahat”.

Do najważniejszych z punktu widzenia zakonu niemieckiego aktywności militarnych Szalweńczyków zaliczały się straże (*wachen*), zwane również wartami (*warten*). Wskazują na to wielkomistrzowskie ustawy z 1413 r., w których zalecano nie obciążać Szalweńczyków w hackelwerkach innymi zadaniami, które mogłyby negatywnie wpływać na ich gotowość do tego rodzaju służby¹⁰⁴. Rozległe obszary prusko-żmudzko-litewskiej strefy przejściowej ze względu na ich zalesienie i brak zwartej i wystarczająco gęstej sieci osadniczej były łatwo dostępne dla wrogich grup zbrojnych, oddziałów, a nawet całych wojsk, które mogły się niepostrzeżenie dostać do kraju pruskiego, co dobrze poświadczają źródła kronikarskie dla całego XIV stulecia. W celu uniknięcia tego rodzaju militarnych zaskoczeń, przynajmniej z kierunku dolnego Niemna, komturzy ragneccy regularnie wysyłali małe grupy zbrojnych, tzw. 'partie' (*parthien*) na przedpola, aby tam pełniły one straże na głównych szlakach drogowych, a w przypadku wrogiego ataku informowały możliwie szybko komtura. Nie tylko drogi w Wielkiej Puszczy były opatrywane strażami, lecz również przesmyki między jeziorami, przejścia przez bagna i trzęsawiska oraz mosty nad mniejszymi rzekami. Wedle korespondencji z drugiego–czwartego dziesięciolecia XV w. do pełnienia straży była wysyłana z każdego hackelwerku jedna 'partia'¹⁰⁵.

¹⁰⁴ GStA PK, XX. HA, OF 6, s. 8: „Ouch sal man geben den wechtern, die man uff sendet tor-koppilkost und sal sie czu anderer arbeit nicht dringen, den czu wachen, wend is besessene leuthe sint”.

¹⁰⁵ GStA PK, XX. HA, OBA 28475 (6 II, ca 1412–1432 r.): „Ersamer liber her kompthur, alz euwer ersamkeit ews hat gesandt beide von Rangnith und von der Tilsit Schalwin, dy do solden besehen wege und schelme, euwer ersamkeit geruche tzu wissen, das beide parthien weder heim sin komen am tage Agathe virginis des obendes. So geruche euwer ersamkeit tzu wissen, das dy Schalwen von Rangnith haben gefunden eyne schelm, der do geth von Samayten off Schoken, und vordan von Schoken gerichte off dy Tilsid, der Tilsid off ij myle nohe, und dy Schalwen sprechen, das irkennen, das der schelm ist geschen inder tzith, dy wyle unser homeister was hy obin off dem tage, adder sind der tzith, und dy Schalwin dy euwer ersamkeit von der Tilsit euws hat gesand, dy parthie hat funden off ij mile von der Tilsid iij buwden, do inne si vorslagen haben noch erer meinunge noch dem leger und noch den ffiften, das do xl Symaithe inne haben gelegen, und dy iij buden haben sy funden off dem fflise, das do heiset Weiskenfliß, und vordan von dem fflyse off wert off das Kōwen fflyß ken der Tilsit ober off ij mile der Tilsit, do haben sy ffunden ij buwden, do sy ouch inne haben vorslagen, das in itzlicher buden haben gelegen vij manne. (...) Ouch haben dy selbige Symaiten tzum karbeshern gesprochen, das sy welden dem hertzog unde Kynsegal dem howpman klagen, das in dy Schalwen von der Tilsit den anwer hatten genomen, wen sy den anwer mit eren hunden hatten belosen und hatten in tzweir gewunt, und der selbige anwer wart ij milen von der Tilsit geslagen”; *cf.* także OBA 1318 (27 VI 1410 r.): „Wissentlich sy allen, den disser briff vorbrocht wirt, das gestern am tage Johannis und Pauli des kompthurs tzu Rangnith briff komen ist, in deme her schribet, wy das alle syne wartisluthe in komen sint und haben im gesagit, das dy Littowen in der wiltnisse syn mit eynem großen heere und haben willen off Ragnith und dy Tilsith tzu czuhen”; OBA 28125 (niedatowane, zapewne ca 1419–1421 r.; *cf.* niżej, przyp. 107).

W przeciwieństwie do defensywnej służby wartowej prowadzona przez Szalweńczyków aktywność łupieżcza miała charakter ofensywny. Była ona w lokalnym wschodnio-górno-niemieckim dialekcie określana jako *struterie* ('struteria'). Ten typ misji militarnych, które prowadzone były przez niewielkie grupy liczące od kilku do kilkunastu (rzadko więcej) zbrojnych, był stosowany przede wszystkim przeciwko wrogim strażom i niekiedy spełniał dodatkowo funkcję głębokiego rozpoznania¹⁰⁶. Według artykułów z 1413 r. na tego rodzaju akcje łupieżcze powinni byli Szalweńczycy otrzymywać od Zakonu szczególne zaopatrzenie, które miało się składać z chleba, spodni i dwóch worków podróżnych¹⁰⁷.

O ile dotychczas przedstawione funkcje militarne Szalweńczyków realizowane były przez nich właściwie codziennie w ramach 'małej wojny', o tyle równie ważną rolę wojownicy szalweńscy odgrywali w trakcie szeroko zakrojonych przedsięwzięć militarnych prowadzonych przez całe wojska. W pierwszym rzędzie należałoby tu wymienić wsparcie załogi zamku zakonnego w Ragnecie, nawet jeśli nie ma na ten temat bezpośrednich poświadczeń źródłowych. Mimo wszystko jesienią 1410 r. Szalweńczycy wraz z dinerami i rzemieślnikami z osady miejskiej w Ragnecie wymienieni są jako potencjalni zbrojni do wzmocnienia tamtejszej załogi zamkowej¹⁰⁸. Niejasną kwestią pozostaje pytanie, dlaczego wszystkie warownie, w których zakon niemiecki najpierw od 1292/1293 r., a następnie po 1365/1369 r. skoncentrował Szalweńczyków, leżały na zachód od Ragnety, tzn. nie mogły osłaniać owego zamku bezpośrednio z kierunku głównego

¹⁰⁶ WIGAND, cap. 166, s. 328: „Deinde [zapewne zimą 1364/1365 r. – K.K.] 12 Schalwenses de Ragnita intrant solitudinem; eo tempore Kynstud ordinaverat 150 Lithwanos de villa Scholowen vulgariter pro custodia viarum, quos dicti 12 cum clamore invadentes terruerunt et convertunt in fugam plures ex eis vulnerando spoliantes eos schutis et lanceis”.

¹⁰⁷ GStA PK, XX. HA, OF 6, s. 8 (= edycja: CEVMDL, pars I, nr 531, s. 258): „Item wenne sie struterie geen addir mit briefen in bottschaft vorsandt werden, so sal man in torkoppilbroth geben, und sal in och geben ire hosen und ein par reiss[a]ken”; GStA PK, XX. HA, OBA 28125 (niedatowane, zapewne ca 1419–1421 r.): „Genediger liber her homeister, euwer gnade ich bitte wol tzuthun und also tzu bestellen, das mir das selbige gelt mochte werden, andirs ich kan das ampt slecht in desen lewften nicht gehalden, wen ich itczunt foste vil der uspysen tzu Rangnith habe, als an den wartczleuten und den strutern, dy man itczunt von tage czu tage mus uspysen, und worde mir meyn gelt tzu czeyten von den gebitigern, so mochte ich ouch meyne notdurfft beczeiten koufen, wen ich sy sust allis mit der hast und uff das tuwirste mus koufen, des ich grosen schaden nemen, als euwer gnade selbens wol dirkennen mag. (...) Des gleich sal mans czur Tylsatt ach halden”.

¹⁰⁸ GStA PK, XX. HA, OBA 1385 (28 X 1410 r.; cf. wyżej, przyp. 89).

zagrożenia. Niezależnie od tego zbiorowość *ca* 150–200–300 zbrojnych¹⁰⁹ tworzyła znaczący element, który istotnie podwyższał potencjał obronny załogi zamku ragneckiego. Szacunkowo mogli oni stanowić *ca* 35, 42 bądź nawet 52% wszystkich sił, które w początkach XV w. stały do dyspozycji komtura ragneckiego bezpośrednio w jego zamku i w okolicy (licząc szacunkowo *ca* 50 braci zakonnych¹¹⁰, *ca* 100 dinerów, *ca* 50 pachółków, *ca* 50 witingów, być może jeszcze *ca* 25 innych zbrojnych – łącznie z Szalweńczykami *ca* 425–475–575 zbrojnych). Szczególne znaczenie Szalweńczyków dla odpowiedniego utrzymywania zamków zakonnych w Ragnecie i Tylży, które razem z Memlem (Kłajpedą) stanowiły niezwykle ważny element struktur militaryznych Zakonu w pruskim Niderlandzie (Kraju Dolnym), ukazuje wyraźnie list wielkiego marszałka Michaela Kuchmeistera do wielkiego mistrza Heinricha von Plauen z 2 lutego 1413 r.¹¹¹

Owa liczba zdolnych do służby zbrojnej ludzi umożliwiała braciom zakonnym podczas wypraw wojennych zbierać Szalweńczyków w odrębnym zastępie, który albo przeprowadzał odrębne akcje militarne, albo też działał jako część kontyngentu ragneckiego. Zapewne w tej ostatniej roli wspomniani są Szalweńczycy w 1381 r. w kronice Wiganda von Marburg, kiedy spieszyli oni pod wodzą komtura ragneckiego Wiganda von Baldersheim na pomoc załodze zamku Bayerburg¹¹². Również w wojnie 1409–1411 r. stanowili oni jeden z głównych elementów kontyngentu ragneckiego. List komtura ragneckiego Eberharda von

¹⁰⁹ Wychodząc z wyżej przedstawionych obliczeń H. i G. Mortensenów dla Ragnety, Tylży i Neuhaus, należałoby możliwie najwyższą liczbę 300 zbrojnych szalweńskich tamże powiększyć o kolejnych zbrojnych w Splitter, jak również o służi (*gesinde*) Szalweńczyków, *cf.* wyżej.

¹¹⁰ Dusburg, pars III, cap. 235, s. 151 (40 braci zakonnych w 1289 r.).

¹¹¹ GStA PK, XX. HA, OBA 1842: „(...) [g]erucht czuwissen, das die Schalwe[n] [.....] [m]ancherley gebrechen, schel[unge] un[d] ir grosarmuth geclagt haben, also wir e[uer] [erwirdekeit] muntlich wol wellen ber[ür]ten, das erste das wir czu euch komen, und were ys ab e[ure] [erwirdekeit] behegelich were, so duchte uns wol gut, das der kompthur von Rangnith st[.....]rc, wend her ouch dor by was, als die selben Schalwen ir schelunge uns [.....] dor czu so geruchet czuwissen, das ys nach gar umbestalt yst umb das h[.....] und dach ys das sicherste were alsotan hus in sorgveldiger hute mit sunderl[ichen] [.....] [..]ge czuhalden, also wir ouch des gewarnet sin, des glichen steet ys ouch umb die Tylssoth, und gerucht dor uff czugedenken, wend euwer erwirdekeit an keinen huse grosser macht im nedar lande nicht lieth, als an Rangnith, Tylsoth und an der Memmel”; *cf.* K. KWIATKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 444.

¹¹² WIGAND, cap. 285, s. 462: „(...) frater Wigandus de Baldersheym cum Schalwensibus venit cito in Beyern, cuius adventum pagani percipientes discedunt sine bello”; w tej kwestii *cf.* J. VOIGT, *op. cit.*, Bd. 5, s. 358; K. KWIATKOWSKI, *Wstęp historycznomilitarny*, s. 66, przyp. 105.

Wallenfels z 26 sierpnia 1409 r. poświędza to jednoznacznie¹¹³. Późnym latem i wczesną jesienią 1410 r. odgrywali Szalweńczycy niepoślednią rolę w Prusach Dolnych, umożliwiając siłom zakonnym z inflanckim landmarszałkiem Hermannem Vinckem na czele znaczące polepszenie tamtejszej sytuacji militarnej¹¹⁴.

*****

Zebranie, skoncentrowanie i osiedlenie Szalweńczyków przez zakon niemiecki w jednym, zaś później w trzech do czterech punktach umocnionych było przykładem praktyki militarnej, a zarazem władczej, w której korporacja zakonna wykazała swoją wysoką efektywność w zakresie akomodacji do lokalnych geograficznych, społecznych, demograficznych i militarnych warunków panujących na północno-wschodnich obrzeżach kraju pruskiego oraz w prusko-żmudzko-litewskiej strefie przejściowej¹¹⁵. Zakon był bowiem w stanie doprowadzić do osiedlenia obok nowo wzniesionych zamków relatywnie dużej, etnicznie daleko homogenicznej grupy bałtyjskich autochtonów, która przez *ca* 130 lat wyraźnie powiększała jego potencjał defensywny w okolicy Ragnety i na dalszych przedpolach nad dolnym Niemnem, a zarazem realizowała różnorodne funkcje w przestrzeni ofensywnych działań militarnych. Nie był to jedyny przypadek, w którym Zakon w Prusach w trakcie tworzenia tam struktur militarnych

¹¹³ GStA PK, XX. HA, OBA 1117 (= edycja: CEVMDL, pars I, nr 424, s. 191–192; 26 VIII 1409 r.): „Ouch welle wir ken Ragnit und tzur Tilsith senden xl unser frien, wen der huskompthur herren, diener und Schalwen, das meiste teil dort oben krang sint”.

¹¹⁴ Cf. GStA PK, XX. HA, OBA 1373, k. 1^r (18 X 1410 r.): „Nu habe wir [tj. komtur ragnecki – K.K.] im wedir gescreben, unde is ouch euwer wirdikeit tzu wissen, das wir keyne pferde ader ku genomen haben im bisschoftum, die pferd von Resel liesse wir ken Barthen trieben, das ist unser wille wol, das her die wedir lasse holen, ader was mynen gesellen, die Schalwen und ander luthe, die mit uns sint gewest, genomen haben, das ist so forteilet, das wirs nicht usgerichten mogen”; odnośnie do tego cf. K. KWIAKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 441; IDEM, *Wyprawa letnia*, s. 540–544; IDEM, *Kontrakcja militarna Zakonu. Naphyw kontyngentów posiłkowych i zaciężnych z obszarów Rzeszy*, [w:] S. JÓZWIĄK, K. KWIAKOWSKI, A. SZWEDA, S. SZYBKOWSKI, *op. cit.*, s. 585–586.

¹¹⁵ *Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften*, hrsg. v. M. PERLBACH, Halle 1890, Regel 22, s. 46: „Sint daz dirre orden zu der ritterschaft gegen der crüces unde des gelouben viende sunderliche gesezset ist, unde manigerhande gewonheit der viende an stritene unde an anderen dingen in manigerhande landen si, dâvon man ouch müze mit manigerhande wâpenen und in manigerhanden wis den vienden widerstên (...)”; odnośnie do tego cf. K. KWIAKOWSKI, *Zakon niemiecki...*, s. 223–224, 238; IDEM, *Wojska...*, s. 544.

opierał się na zwartych, miejscowych grupach, jednak ustanowienie grupy, a następnie grup szalweńskich okazało się rozwiązaniem najbardziej trwałym. Nie ulega żadnym wątpliwości, że Szalweńczycy stanowili istotny komponent struktur militarynych uformowanych przez pruską gałąź zakonu niemieckiego. Nie byli oni jednak bynajmniej czynnikiem decydującym, bowiem owe struktury składały się z wielu innych nie mniej ważnych elementów. Zakon miał możliwość korzystania z innych zbrojnych, którzy wypełniali podobne funkcje militaryne. Jednakże nad dolnym Niemnem to Szalweńczycy w XIV i w początkach XV w. znajdowali się najbliżej tamtejszego obszaru działań wojennych, a przy tym najlepiej znali miejscowe warunki, co znacząco zwiększało wydajność działań militarynych Zakonu w długiej ‘małej’ i ‘wielkiej’ wojnie przeciwko Litwie w prusko-żmudzko-litewskiej strefie przejściowej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Berlin, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz

- XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg), Ordensbriefarchiv 342, 706, 775, 887, 1012, 1031, 1117, 1201, 1318, 1373, 1385, 1687, 1763, 1842, 3866, 4588, 12764, 15901, 22935, 28125, 28139, 28146, 28156, 28157, 28158, 28159, 28164, 28169, 28172, 28174, 28183, 28475, 28501, 28503, 28519, 28520, 28563.
- XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg), Ordensfolianten 6, 13, 112.
- XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg), Pergament-Urkunden, Schiebl. XXXIV, Nr 13.

Źródła drukowane

- Abschnitten aus der Chronik Detmar's von Lübeck*, hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 13–237.
- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. TOEPFEN, Bd. 1: *Die Jahre 1233–1435*, Leipzig 1878.

- Annales Pelplinenses*, hrsg. v. M. TÖPPEN, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 1, Leipzig 1861, s. 270–271.
- Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie*, hrsg. v. M. TÖPPEN, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 1, Leipzig 1861, s. 272–290.
- Chronica terrae Prussie 1029–1450*, hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 465–471.
- Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur älteren Geschichte Preusens aus dem Königl. Geheimen Archiv zu Königsberg nebst Regesten*, hrsg. v. J. VOIGT, Bd. 2, Königsberg 1842; Bd. 3, Königsberg 1848.
- Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, pars I, ed. A. PROCHASKA, Cracoviae 1882, Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 6 = Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, Nr 23.
- Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. v. W. ZIESEMER, Danzig 1921.
- Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, hrsg. v. E. JOACHIM, Königsberg i. Pr. 1896.
- Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin*, hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 1, Leipzig 1861, s. 291–624.
- Die Aeltere Hochmeisterchronik*, bearb. v. M. TÖPPEN, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 519–637.
- Die littauischen Wegeberichte* (Beilage I zu: *Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Übersetzung und sonstige Überreste*), hrsg. v. Th. HIRSCH, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 662–711.
- Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften*, hrsg. v. M. PERLBACH, Halle 1890.
- Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410)*, hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 13–388.
- Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae*, hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 9–116.

- Johanns von Posilge, Officials von Pomesanien Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419)*, hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 13–388.
- Kurze preussische Annalen 1190–1337*, hrsg. v. E. STREHLKE, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 1–4.
- Petri de Dusburg Chronicon terre Prusie*, hrsg. v. M. TÖPPEN, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. v. Th. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE, Bd. 1, Leipzig 1861, S. 3–219.
- Preussisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung* (dalej: PUB), Bd. 1: *Die Bildung des Ordensstaats*, Hälfte 2, bearb. v. A. SERAPHIN, Königsberg/Pr. 1909; Bd. 2: *1309–1335*, Lief. 1: *1309–1324*, hrsg. v. M. HEIN, E. MASCHKE, Königsberg/Pr. 1932; Bd. 2, Lief. 2: *1324–1331*, hrsg. v. M. HEIN, Königsberg/Pr. 1935; Bd. 3, Lief. 1: *1335–1341*, hrsg. v. M. HEIN, Königsberg/Pr. 1944; Bd. 3, Lief. 2: *1342–1345*, hrsg. v. H. KOEPPEN, Marburg 1958; Bd. 4: *1346–1351*, hrsg. v. H. KOEPPEN, Marburg 1960; Bd. 5, Lief. 2: *1357–1361*, hrsg. v. K. CONRAD, Marburg 1973; Bd. 6, Lief. 2: *1367–1371*, hrsg. v. K. CONRAD, Marburg 2000.
- SCHÜTZ C., *Historia rerum Prussicarum*, Zerbst 1592.
- Urkundenbuch des Bisthums Culm*, hrsg. v. C.P. WOELKY, Th. I: *Das Bisthum Culm unter dem Deutschen Orden 1243–1466*, Danzig 1885, Neues Preussisches Urkundenbuch. Westpreussischer Theil, II. Abtheilung: Urkunden der Bisthümer, Kirchen und Klöster, Bd. 2/I.
- WIGAND von MARBURG, *Cronica nova prutenica*, oprac. S. ZONENBERG, K. KWIATKOWSKI, Toruń 2017.

Literatura

- BENNINGHOVEN F., *Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preußisch-livländischen Deutschordenstaat*, [w:] *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, hrsg. v. H. PATZE, Sigmaringen 1976, Vorträge und Forschungen, Bd. 19, Tl. 1, s. 565–601.
- BENNINGHOVEN F., *Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398–1408*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1964, Jg. 13, H. 3, s. 421–477.
- BENNINGHOVEN F., *Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1970, Jg. 19, H. 4, s. 631–651.
- BIAŁUŃSKI G., *Bando – pleban pastęcki. Przyczynek do kariery Prusów w państwie zakonu krzyżackiego*, [w:] *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Z. JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW, I. MAKARCZYK, Olsztyn 2006, s. 52–59.

- BIAŁUŃSKI G., *Drogi zaniku Prusów (XII–XVII w.)*, „Studia Angerburgica” 2002, t. 7 (*Obcy wśród obcych – swojacy wśród swoich. Materiały z konferencji – Węgorzewo, 16 listopada 2002 r.*), s. 7–20.
- BIAŁUŃSKI G., *Emigracja Prusów w XI–XIV wieku*, „Pruthenia” 2008, t. 3, s. 35–63.
- BIAŁUŃSKI G., *Prus Waple. Przyczynek do udziału Prusów w kolonizacji krzyżackiej*, „Masoovia” 2010, t. 13, s. 37–42.
- BIAŁUŃSKI G., *Studia z dziejów rycerskich i szlacheckich rodów pruskich (XIII–XVI wiek)*, cz. 1, Olsztyn 2012, Monumenta Literaria Prussiae, Seria C: Monografie, t. 3.
- BIAŁUŃSKI G., *Uwagi o karierze Prusów w państwie krzyżackim*, „Studia z Dziejów Środoniowiecza” 2015, t. 19, s. 15–26.
- BIAŁUŃSKI G., *Zemsta matką sprawiedliwości. Wergeld (głównie w Prusach Krzyżackich i Prusach Książęcych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, t. 67, nr 2, s. 11–29.
- BISKUP M., *Die Blüte des Deutschordensstaates in Preussen im 14. Jahrhundert*, [w:] M. BISKUP, G. LABUDA, *Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Wirtschaft–Gesellschaft–Staat–Ideologie*, Osnabrück 2000, Klio in Polen, Bd. 6, s. 291–382.
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Bd. 10 (*H – Juzen*), München 1984 (wydanie on-line: *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities*, Version 01/23, <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB?lemid=H00464> (dostęp: 22.08.2023)).
- DŁUGOKĘCKI W., *Kolonizacja ziemi chełmińskiej, Prus i Pomorza Gdańskiego do 1410 r.*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. BISKUP, R. CZAJA, Warszawa 2008, s. 200–217.
- DŁUGOKĘCKI W., *Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku*, „Pruthenia” 2006, t. 2, s. 9–54.
- DOBROSIELSKA A., *Opór – oportunizm – współpraca. Prusowie wobec zakonu krzyżackiego w dobie podboju*, Olsztyn 2017, Monumenta Literaria Prussiae, Seria C: Monografie, t. 7.
- DOBROSIELSKA A., *Uwagi o udziale Jaćwiegów w kolonizacji krzyżackiej*, „Pruthenia” 2010, t. 5, s. 113–131.
- DOBROSIELSKA A., *Uwagi o współpracy Prusów z zakonem krzyżackim w dobie podboju (1233–1283)*, „Rocznik Działdowski” 2014, t. 9 (*Wydanie jubileuszowe z okazji 670-lecia nadania praw miejskich*), s. 81–99.
- EKDAHL S., *Das Pferd und seine Rolle im Kriegsführung des Deutschen Orden*, [w:] *Das Kriegswesen der Ritterorden*, hrsg. v. Z.H. NOWAK, Toruń 1991, *Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica*, Bd. 6, s. 29–47.
- EKDAHL S., *Horses and Crossbows: Two Important Warfare Advantages of the Teutonic order in Prussia*, [w:] *The Military Orders, vol. 2: Welfare and Warfare*, ed. H. NICHOLSON, Aldershot 1998, s. 119–151.
- EKDAHL S., *Über die Kriegsdienste der Freien im Kulmerland zu Anfang des 15. Jahrhunderts*, „Preußenland” 1964, Jg. 2, Nr. 1, s. 1–14.

- EKDAHL S., *Warfare: The Baltic Crusades*, [w:] *The Crusades. An Encyclopedia*, ed. A.V. MURRAY, vol. 4 (Q–Z), Santa Barbara–Denver–Oxford 2006, s. 1241–1249.
- EWALD A.L., *Die Eroberung Preussens durch die Deutschen*, B. 4: *Die große Erhebung der Preussen und die Eroberung der östlichen Landschaften*, Halle/Salle 1886.
- GIERSZEWSKI A., *Czy Litwa miała wpływ na logistykę krzyżacką w rejonie komturii kłajpedzkiej?*, [w:] *Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XIII–XVI w.)*, red. A. KOŁODZIEJCZYK, R. KUBICKI, M. RADOCH, Olsztyn–Gdańsk 2014, s. 215–226.
- GIERSZEWSKI A., *Organization of Teutonic Military Infrastructure on Curonian Spit from 1283 A.D. up to 1525 A.D.*, „Acta Historica Universitatis Klaipediensis” 2007, vol. 15, s. 9–24.
- GŁOSEK M., NOWAKOWSKI A., *Średniowieczna przyłbica z Muzeum Okręgowego w Toruniu. Przyczynek do znajomości bałtyjskiego uzbrojenia ochronnego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 1, s. 53–60.
- GÓRSKI K., *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- HEINRICH-MORTENSEN G., *Beiträge zu den Nationalitäten- und Siedlungsverhältnissen von Pr.-Litauen*, Königsberg 1921 (Diss.), druk: Berlin 1927.
- JÓZWIAK S., *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – Przekształcenia – Kompetencje*, Toruń 2001.
- JÓZWIAK S., TRUPINDA J., *Uwagi na temat sposobu wznoszenia murowanych zamków krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w końcu XIV – pierwszej połowie XV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2011, nr 2 (272), s. 201–228.
- KAJZER L., NOWAKOWSKI P.A., *Arms and Armour in the Castles of North-Eastern Poland*, [w:] *Castella Maris Baltici*, Bd. 5, Rudkøping 2001, *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae*, Bd. 6, s. 81–90.
- KASISKE K., *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preußen bis zum Jahre 1410*, Königsberg i. Pr. 1934, Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 5.
- KLEIN A., *Die zentrale Finanzverwaltung im Deutschordensstaate Preußen am Anfang des 15. Jahrhunderts. Nach dem Marienburger Tresslerbuch*, Leipzig 1904, Staats- und sozialwissenschaftlicher Forschungen, Bd. 23, H. 2.
- KOTZEBUE A. von, *Preußens ältere Geschichte*, Bd. 2, Riga 1808.
- KROLLMANN Ch., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Ordenslandes Preußen in den Schandenbücher (1411/19)*, Berlin 1919.
- KRUMBHOLTZ R., *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See*, „Altpreußische Monatsschrift” 1889, Bd. 26, s. 193–258, 461–484; 1890, Bd. 27, s. 1–84, 193–227.
- KWIATKOWSKI K., *Das Preußenland als (Grenz-)Raum des Kulturtransfers und der Kulturbegegnung*, [w:] *Grenzüberschreitende Biographien zwischen Ost- und Mitteleuropa. Wirkung, Interpretation, Rezeption, Mittel-Osteuropa*, hrsg. v. T. WEGER, Oldenburg 2009, Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas, Bd. 12, s. 313–344.

- KWIATKOWSKI K., *Kontrakcja militarna Zakonu. Napływ kontyngentów posiłkowych i związanych z obszarów Rzeszy*, [w:] S. JÓZWIĄK, K. KWIATKOWSKI, A. SZWEDA, S. SZYBKOWSKI, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010, s. 572–615.
- KWIATKOWSKI K., *Kulturelle Bedingungen der militärischen Aktivität im Spätmittelalter: der Fall des Preußen(landes) unter der Herrschaft des Deutschen Ordens* (I), „Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders” 2013, vol. 18, s. 105–180.
- KWIATKOWSKI K., *Napływ kolejnych zgrupowań wojsk posiłkowych do Prus*, [w:] S. JÓZWIĄK, K. KWIATKOWSKI, A. SZWEDA, S. SZYBKOWSKI, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010, s. 616–636.
- KWIATKOWSKI K., *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230–1525 (korporacja, jej pruskie władztwo, zbrojni, kultura wojny i aktywność militarna)* (przy współpr. M. MOLENDY), Toruń 2016, *Dzieje Zakonu Niemieckiego*, t. 3.
- KWIATKOWSKI K., *Wstęp historycznomilitarny*, [w:] WIGAND von MARBURG, *Cronica nova prutenica*, oprac. S. ZONENBERG, K. KWIATKOWSKI, Toruń 2017, S. 45–102.
- KWIATKOWSKI K., *Wyprawa letnia 1410 roku*, [w:] S. JÓZWIĄK, K. KWIATKOWSKI, A. SZWEDA, S. SZYBKOWSKI, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010, s. 238–563.
- KWIATKOWSKI K., *Zakon niemiecki jako „corporatio militaris”, cz. I: Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)*, Toruń 2012, *Dzieje Zakonu Niemieckiego*, t. I.
- LABUDA G., *Entstehung und Entwicklung des Deutschordensstaates in Preussen*, [w:] M. BISKUP, G. LABUDA, *Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Wirtschaft–Gesellschaft–Staat–Ideologie*, Osnabrück 2000, Klio in Polen, Bd. 6, s. 115–290.
- LOHMEYER K., *Geschichte von Ost- und Westpreussen*, Bd. 1: *Bis 1411*, Gotha 1908 Allgemeine Staatengeschichte, 3. Abt.: Deutsche Landesgeschichte, Nr. 1.
- LÜCKERATH C.A., *platendinst*, [w:] *Preussische Landesgeschichte. Festschrift für Bernhart Jähnig zum 60. Geburtstag*, hrsg. v. U. ARNOLD, M. GLAUERT, J. SARNOWSKY, Marburg 2001, Einzelschriften der Historischen Kommission für ostund westpreussische Landesforschung, Bd. 22, s. 205–217.
- Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Bd. 1, Tl. 2 (*gâ bis hēger*), hrsg. v. A. LASCH, C. BORCHLING, Neumünster 1934.
- MORTENSEN H. & G., *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, Tl. 2: *Die Wildnis im östlichen Preußen, ihr Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung*, Leipzig 1938, Deutschland und der Osten, Bd. 8.
- NADOLSKI A., *Die Forschungen über die Bewaffnung des Deutschen Ordens und seiner Gegner in Ostmitteleuropa*, [w:] *Werkstatt des Historikers der mittelalterlichen Ritterorden. Quellenkundliche Probleme und Forschungsmethoden*, hrsg. v. Z.H. NOWAK, Toruń 1987, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica, Bd. 4, s. 49–63.

- NADOLSKI A., *Influence balto-slaves dans l'armement des Chevaliers Teutoniques*, [w:] *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, Bd. 3, Berlin 1974, s. 33–36.
- NADOLSKI A., *Niektóre elementy balto-słowiańskie w uzbrojeniu i sztuce wojennej Krzyżaków*, „Pomorania Antiqua” 1974, t. 5, s. 165–172.
- NADOLSKI A., *Remarques sur l'art. Militaire de l'Ordre Teutonique aux temps de la bataille de Grunwald (Tannenberg)*, [w:] *Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter*, hrsg. v. Z.H. NOWAK, Toruń 1991, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica, Bd. 6, s. 19–27.
- NOWAKOWSKI A., *Jeszcze o genezie pawęży (Uwagi na marginesie książki A. N. Kirpičnikova)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 1, s. 111–115.
- NOWAKOWSKI A., *New Studies on Arms and Armour in Theutonic Prussia, the Present State and the Perspectives*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae” 1992, fasc. 5, s. 83–89.
- NOWAKOWSKI A., *Przyczynki do poznania tak zwanej zbroi mazowieckiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1973, R. 21, nr 2, s. 289–297.
- NOWAKOWSKI A., *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w.*, Łódź 1980, Acta Archaeologica Lodziensia, Nr 29 (wersja anglojęzyczna: *Arms and armour in the medieval Teutonic Order's State in Prussia*, Łódź 1994, Studies on the History of Ancient and Medieval Art of Warfare, vol. 2).
- NOWAKOWSKI A., ORŁOWSKI T.H., *Dwa przedstawienia uzbrojenia bałtyjskiego w średniowiecznej plastyce figuralnej z ziem polskich*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1984, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 136, Archeologia, z. 8, s. 83–95.
- OCHMAŃSKI J., *Obcoetniczne osadnictwo na Litwie w XIII i XIV wieku*, [w:] IDEM, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 55–74.
- OCHMAŃSKI J., *Skolwa i Borcie. Zachodniobałtyckie osadnictwo na Litwie średniowiecznej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Prace na VII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Warszawie 1973*, red. J. BARDACH, T. CIEŚLAK, W. HENSEL, Warszawa 1972, Seria 4: Historia, s. 83–91.
- OKULICZ-KOZARYN Ł., *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997.
- OLBERG G. von, *Gefolgschaft*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 4: *Erzkanzler bis Hidden-see*, München–Zürich 1999, szp. 1171–1172.
- PFEIFFER F., *Die Deutschordenschronik des Nicolaus von Jeroschin. Ein Beitrag zur Geschichte der mitteldeutschen Sprache und Litteratur*, Stuttgart 1854.
- PREKOP D., *Wojna zakonu krzyżackiego w Litwę w latach 1283–1325*, Toruń 2004.
- RADOCH M., *Walki Zakonu Krzyżackiego o Żmudź od połowy XIII wieku do 1411 roku*, Olsztyn 2011.
- ROWELL S.C., *Smulkos žinios iš XV amžiaus Klaipėdos (apie 1400–1525 m.)*, „Acta Historica Universitatis Klaipedensis” 2005, vol. 11 (*Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros*), s. 47–69.
- SARNOWSKI J., *Die Wirtschaftsführung des Deutsches Ordens in Preußen (1382–1454)*, Köln–Weimar–Wien 1993, Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitzes, Bd. 34.

- SCHLESINGER W., *Herrschaft und Gefolgschaft in der germanisch-deutschen Verfassungsgeschichte*, „Historische Zeitschrift” 1953, Bd. 176, s. 225–275 (reprint [w:] IDEM, *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Bd. 1: *Germanen, Franken, Deutsche*, Göttingen 1963, s. 9–52).
- SCHULZE H.K., *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter*, Bd. 1: *Stammverband, Gefolgschaft, Lehnwesen, Grundherrschaft*, Stuttgart ⁴2004.
- SIKORSKI D.A., *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)*, Olsztyn 2010, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 254.
- TIMPE D., *Gefolgschaft. § 1. Sprachliches. § 2. Historisches*, [w:] *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, zweite Auflage, hrsg. v. H. BECK, H. STEUER, D. TIMPE, Bd. 10: *Friesen, Otto von – Gelübde*, Berlin–New York 1998, s. 533–546.
- TOEPPEN M., *Die Zins-Verfassung Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, „Zeitschrift für preußische Geschichte und Landeskunde” 1867, Bd. 4, s. 207–232, 345–367, 611–627, 742–761.
- TOEPPEN M., *Historisch-comparative Geographie von Preussen. Nach den Quellen, namentlich auch archivalischen*, Gotha 1858.
- URBAN W., *The Prussian Crusade*, Chicago ²2000.
- VERCAMER G., *Die Freien im Deutschordensland Preußen als militärischer Rückhalt Ende des 14. – Anfang des 15. Jahrhunderts*, [w:] *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter*, hrsg. v. W. PARAVICINI, R. PETRAUSKAS, G. VERCAMER, Wiesbaden 2012, Deutsches Historisches Institut Warschau. *Quellen und Studien*, Bd. 26, s. 175–189.
- VERCAMER G., *Man darf die schlafenden Hunde nicht wecken. Die militärische, soziale und politische Bedeutung der Freien im östlichen Ordensland Preußen für den Deutschen Orden*, [w:] *Beiträge zur Militärgeschichte des Preussenlandes von der Ordenszeit bis zum Zeitalter der Weltkriege*, hrsg. v. B. JÄHNIG, Marburg 2010, Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 25, s. 53–74.
- VERCAMER G., *Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte der Komturei Königsberg in Preußen (13.–16. Jahrhundert)*, Marburg 2010, Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 29.
- VOIGT J., *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 3: *Die Zeit vom Frieden 1248 bis zur Unterwerfung der Preussen 1283*, Königsberg 1828; Bd. 4: *Die Zeit von der Unterwerfung der Preussen 1283 bis zu Dietrich von Altenburg Tod 1341*, Königsberg 1830; Bd. 5: *Die Zeit vom Hochmeister Ludolf König von Weizau 1342 bis zum Tode des Hochmeisters Konrad von Wallenrod 1393*, Königsberg 1832; Bd. 6: *Die Zeit des Hochmeisters Konrad von Jungingen, von 1393 bis 1407. Verfassung des Ordens und des Landes*, Königsberg 1834.
- WEBER L., *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878.

- WENSKUS R., *Der deutsche Orden und die nichtdeutsche Bevölkerung des Preußenlandes mit besonderer Berücksichtigung der Siedlung*, [w:] *Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, hrsg. v. EIUSDEM, Sigmaringen 1975, Vorträge und Forschungen, Bd. 18, s. 417–438 (reprint [w:] IDEM, *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*, hrsg. v. H. PATZE, Sigmaringen 1986, s. 353–374).
- WENSKUS R., *Die gens Candein. Zur Rolle des preußischen Adels bei der Eroberung und Verwaltung Preußens*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1961, Bd. 10, H. 1, s. 84–103 (reprint [w:] IDEM, *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*, hrsg. v. H. PATZE, Sigmaringen 1986, s. 435–454).
- WENSKUS R., *Über einige Probleme der Sozialordnung der Preussen*, [w:] *Acta Prussica. Abhandlungen zur Geschichte Ost- und Westpreußens. Fritz Gause zum 75. Geburtstag*, Würzburg 1968, Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg/Pr., H. 29 = Aus dem Göttinger Arbeitskreis, Nr. 372, s. 7–28 (reprint [w:] IDEM, *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*, hrsg. v. H. PATZE, Sigmaringen 1986, s. 413–434).

Krzysztof Kwiatkowski

SCALOVIANS/SCHALVIANS – THE BALTIC ELEMENT IN THE MILITARY ORGANISATION OF THE TEUTONIC ORDER'S DOMINION (HERRSCHAFT) IN PRUSSIA

Summary. This article deals with the military settlement of the autochthonous Scalovians created by the Teutonic Order on the north-eastern edges of Prussia. Almost two decades after the destruction of the Scalovian tribal community, in the 1290s the Teutonic Order settled a number of Scalovian warriors near Ragnit, thus creating an important military tool that significantly increased its military potential in the area. The text discusses the history of the Scalovians/Schalvians from the end of the 13th century until the second quarter of the 15th century. It analyses the settlement changes the Scalvians underwent, first concentrated in 1292/1293 at Schalauerburg and then after 1365/1369 at the castles of Ragnit, Splitter, Neuhaus and Tilsit. Attempts by the Teutonic Order to settle them around the country are also discussed. The issue of the Schalvians numbers and the factors of their decline in the first quarter of the 15th century is addressed next. The relationship of the Schalvian warriors to the Teutonic Order is analysed in detail, as are the forms of their permanent maintenance by the Order's corporation and the various forms of more or less regular support by the brethren. In this context, the various military functions performed by Schalvian warriors in the military structures of the Teutonic Order's dominion in Prussia are presented. They ranged from transporting correspondence to serving as guides, carrying out reconnaissance, guarding the areas of the *Große Wildnis* ('Great Forest') in the Prussian-Žemaitian-Lithuanian transition zone, looting (so-called *struterie*), supporting the crew of the Order's castle in Ragnit and taking part in the Order's war expeditions, where the Schalvians were either part of the Ragnit military contingent or formed a separate detachment. Although groups of Schalvian warriors were certainly not a dominant component of the military structures of the Teutonic Order's dominion in Prussia, due to their proximity to

the Neman (Nemunas) area of warfare and their excellent knowledge of the terrain and military conditions there, they significantly increased the efficiency of the Order's military operations in the long war against Lithuania lasting from the end of the 13th to the beginning of the 15th century.

Keywords: Middle Ages, military history, Prussia, the Teutonic Order, castles, Scalovians/Schalvians